

Ke kořenům 28. října 1918

I. O české státnosti*) v první polovině 19. stol.

Václav Vaněček

Provolání předsednictva Národního výboru z 28. října 1918 začíná těmito lapidárními slovy: „Lide československý! Tvůj odvěký sen stal se skutkem. Stát československý vstoupil dnešního dne v řadu samostatných kulturních států světa.“ Historika státu a práva zaujme tu po padesáti letech zejména první věta. Vystihovala plně skutečnost či byla jen ozdobnou frází, která měla pomoci osladit hořkou pilulku současně vyhlašovaného „Prvého zákona československého státu“, podle něhož „Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony zůstávají prozatím v platnosti“ (čl. II.) a „Všechny úřady . . . prozatím úřadují a jednají dle dosud platných zákonů a nařízení“ (čl. III.)?

K problematice 28. října, už tak dost složité,¹ přistupuje tu úloha zjistit, zdali opravdu v našem lidu žil „odvěký sen“ státní samostatnosti, kdo byl jeho nositelem, kdo a jak jej kdy vyjadřoval a do jaké míry se s tímto „snem“ krylo politické vystupování těch, kdo jako představitelé a mluvčí našeho lidu oficiálně (od r. 1848) jednali.

Počátek buržoazně demokratických přeměn na celém území dnešního Československa v letech 1848–1849 je tu nesporně mimořádně důležitým

* Jako státnost chápeme vědomí o trvání státu spojené s vůlí stát dále držet a rozvíjet, jednak — u lidu bez vlastního státu — úsilí stát vytvořit, resp. jej obnovit. Při třídním pojetí státu je třeba i zde vycházet z vůdčí role vládnoucí třídy. — V této souvislosti přihlížíme zejména také k poznámkám A. Gramsciho, který státností („spirito statale“) věnuje cennou úvahu ve svých *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, 1949, str. 29–30, viz také v českém překladu souboru Gramsciho statí *Základy politiky*, Praha 1967, str. 39–40. („Státnost obvykle předpokládá ‚kontinuitu‘ buď do minulosti, směrem k tradici, nebo do budoucnosti, čili předpokládá, že každý čin je okamžikem [momentem] komplexního procesu, který se již začal a který bude pokračovat.“)

¹ Na „složitost problematiky našeho roku 1918“, na „komplikovanost vzniku ČSR“, na „klíčový význam problematiky vzniku ČSR 1918 pro veškerou národnostní problematiku ČSR“ a konečně na to, že správné vidění otázek z r. 1918 se stává „důležitým a nezbytným předpokladem skutečně hlubokého pochopení otázek dneška“, poukázal naposledy v plné šíři Karel Pomajzl, *Vznik ČSR 1918*, NČSAV, 1965, zvl. str. 11 a 19. — Na str. 51–53 podává autor pozoruhodný přehled antinomií a kontradikcí, jež o vzniku ČSR obsahuje novější literatura. Starší souvislosti (z doby před 20. stoletím) ponechávají se záměrně stranou.

mezníkem. V době, která předcházela, existuje totiž stále ještě Český stát. Existuje právně a „sen“ lidu o české samostatnosti, je-li zde skutečně, vztahuje se na integraci tohoto státu, na plnou jeho realizaci a popř. na jeho rozšíření i o Slovensko, neboť politická skutečnost je taková, že zvláště od r. 1749 a ještě nebezpečněji od r. 1804 je český stát ponenáhlu absorbován tvořící se říší habsburskou („Rakouskem“) a Slováci se nacházejí v rámci koruny Uherské, jejíž osud jako státu je ohrožován v této době v podstatě stejným nebezpečím jako osud státu České koruny, i když fakticky je (zvláště od r. 1791) příznivější (viz i níže v poznámkách 4 a 99).

Rok 1848 přinesl — v souvislosti s likvidací hlavních složek feudalismu — i zánik feudálního útvaru České koruny (alespoň postavíme-li se na bázi pozitivního práva). Stalo se tak 25. dubna 1848 vydáním tzv. Pillersdorfovy ústavy pro neuherské země habsburské říše. Na souvislou existenci Českého státu byl tím podniknut útok, jemuž bylo třeba čelit zcela jinými metodami, než jaké byly přiměřené stavu dosavadnímu. Jak byl český lid na tento úder připraven? Co vše předcházelo? Jaká byla reakce národa na novou situaci? A jaký byl postup jeho první novodobé politické reprezentace, vyšlé po způsobu konstitučním poprvé z voleb? Jaké představy o samostatném politickém životě měl český národ této nové epochy a jak je projevoval? Jaká byla česká státnost za neoabsolutismu? Jak se vytvářely vztahy mezi lidem a jeho oficiální reprezentací po r. 1860 a zvláště v období po katastrofě historické státoprávní politiky v r. 1871? Byl vůbec někdo nositelem představ o skutečně nezávislém a plně samostatném českém či snad československém státě v době mezi r. 1871 a 1918? Je historie vzniku Československa na konci první světové války jen historií let těsně předcházejících či má své hluboké kořeny — kořeny snad opravdu staleté? Je to náhoda, že podstatná složka státního znaku Československé socialistické republiky pochází ze znaku středověkého českého státu; že značná část hranic ČSSR jsou tisíciletými hranicemi téhož starobylého politického celku; že staré „Praga caput regni“ platí i dnes; že i v druhé polovině 20. stol. trvá v širokých masách úcta ke všem symbolům staré české státnosti včetně korunovačních klenotů a že státní hymna ČSSR sestává z písní, jež svým vznikem náleží ještě do konce feudální epochy?

Takové jsou otázky tvořící náplň této historickoprávní studie. Studie orientované na právní a politické aspekty dějin státu a konkretizované v tomto případě na dějiny české státnosti od 18. století.

Jde nám tu nikoli o stanoviska oficiálních představitelů české politiky (jichž ostatně do r. 1848 ani nebylo), nýbrž o postoj širokých vrstev lidu v průběhu posledních asi 150 let před rokem 1918. Nechceme zde obnovovat fikci „jednotného proudu“, jedné a téže koncepce přetrvávající ví-

tězně staletí,² nýbrž naopak ukážeme — snad přesvědčivě — rozmanitost a pestrost forem a představ o životě národa ve vlastním státě, variabilitu těchto forem a představ a jejich přizpůsobivost reálně daným možnostem, přičemž společným zůstávalo jedno: úsilí zpřetrhat pouta ztělesňovaná Habsburky a Vídní a snaha zabezpečit si vlastní, nezávislý politický život. Toto byla nesporně společná tendence, která ze skryté konstanty přecházela čas od času ve zjevnou dominantu, již se stala zejména na jaře r. 1848, v letech 1867—1871 a konečně v letech 1914—1918. Zajisté dělila tuto společnou tendenci zejména také otázka metod, v níž se projevovала obzvláště silně i determinovanost společensky třídní, ale zde šlo nikoli o rozdíly v cíli, nýbrž o jevy konec konců v této souvislosti druhotné.

Nebylo tu mechanické podávání pochodně z ruky do ruky od příslušníků jedné skupiny či generace k druhé. To by bylo přirovnání nevýstižné. Daleko spíše jde o případ, kdy konstantní tendenci novodobého národa k svobodě vyslovují v různých dobách — nejsouce si vždy ani plně vědomi sil, jež je nesou — jednou ti a jindy druzí, ba někdy současně přímo ti, kdož jinak navzájem stojí v příkrém politickém boji.

V typologii představ o českém státě za posledních 200 let bychom našli pestrou sbírku nejrůznějších koncepcí, avšak základní schéma pro jejich roztřídění bylo by přece jen poměrně jednoduché. Především byly zde představy o integrální obnově samostatného a nezávislého státu v rozsahu všech tří nebo dokonce všech pěti historických zemí: Čech, Moravy, Slezska a obojí Lužice. (Nezapomeňme k tomu, že stejně r. 1918 jako i ještě r. 1945 se objevila myšlenka o připojení Lužických Srbů). Jako druhou skupinu uveďme představy o spojení pozůstalého jádra starého českého státu (Čechy, Morava, zbytek Slezska) s územím Uher osídleným Slováky. Sem patří i koncepce, jež se uskutečnila r. 1918 a jež na nové vnitřní bázi byla realizována v r. 1945. Do třetí skupiny patřila by různá řešení, jejich cílem bylo, vytvořit cosi, čemu se sice většinou také říkalo český stát, ale co se mělo — alespoň prozatím — nalézat ve zvláštních vztazích, obyčejně chápaných v kategorii „federace“, k jiným zemím střední Evropy. Někdy se počítalo i v tomto útvaru s bližším zapojením Slováků.

Každý z těchto tří typů mohl být buď monarchií nebo republikou, mohl být podložen teorií o původu státní moci buď od Boha nebo z lidu, principem občanské rovnosti nebo teorií o rozdílech stavovského charakteru. Co do vnitřního režimu přicházela tu pro český stát postupem doby v úvahu řešení nejrůznější: od absolutní monarchie josefinského typu přes konstituční monarchii a přes buržoazně demokratickou republi-

² Odmítl to už kdysi K. Kosík (v souvislosti s „masarykismem“), *Nová mysl*, 1954, str. 182, předtím už str. 41—42.

ku až ke státu socialistickému, v jehož znamení posléze proběhl už 1. máj a 14. říjen 1918.

Pokud jde o administrativní rozdělení, daleko převládala představa vnitřního rozčlenění na země, vybavené rozsáhlou autonomií. Co do vztahů mezi národy, resp. národnostmi kolísalo se mezi rovnoprávností, kulturní autonomií menšin (přecházející až k „uzavřenému“ území) a českým, resp. československým národním státem s komplikovanou ochranou jazykových a jiných práv druhých národů. Na vysídlení jiných národů až do konce druhé světové války nikdo nepomyslel (pokud aspoň je známo).

Od snění živeného národními dějinami, víceméně idealizovanými, a vyjadřujícího se básnickými jinotaji, přecházely tyto představy plynule a v nerozlučné spojitosti přes velmi konkrétní hospodářské úvahy a kalkulace a přes vnitropolitické i mezinárodně politické taktizující a „diplomatické“ akce až k revolučním činům toho typu, jaký se vyskytoval v letech 1848–49, v letech šedesátých, devadesátých a konečně v první světové válce.

Na počátku 17. století česká šlechtická státní myšlenka vykazuje dočasně zcela mimořádný vzestup a skoro současně, ba vzápětí, zaznamenává hluboký pokles. Ve stavovském povstání nejen že dochází k rozchodu s Habsburky, ale je tu i slavnostně vydávána (31. července 1619) evropsky pozoruhodná federativní ústava protestantsky monarchomachického charakteru³, která pak byla v platnosti a skutečně fungovala pro všech pět zemí České koruny („tyto sjednocené země“) po plných 15 měsících.

Bělohorské vítězství katolicko-habsburské strany přivedilo obrat, který sice ani zdaleka neznamenal konec českého státu⁴, ale dal jeho vnitřnímu

³ Je to tzv. Česká konfederace o 100 člancích, které česká věda, dlouho vedená ohledy na Habsburky a Německo, dodnes nevěnovala pozornost, jež jí náleží. Teprve z poslední doby srov. Fr. K a v k a, *Bílá hora a české dějiny*, 1962, str. 154 až 158; V. V a n ě ě k, *Dějiny státu a práva*, 1964, str. 236–241; t ý ž, *Prameny k dějinám státu a práva v Československu* (učební texty), 1967, str. 357 a d.; t ý ž, *Les assemblées d'états en Bohême à l'époque de la révolte d'états en 1618–1620*, *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions*, IX, 1965, str. 249.

⁴ V historické literatuře, zejména „světové“, je rozšířen opačný názor. Viz např. typicky R. A. K a n n, *Die Nationalitätenfrage*, I., 1963, str. 29, srov. také str. 21 a 23, že r. 1620 přestal prakticky český stát existovat a že „jeho státní nezávislost zanikla na Bílé hoře“. V nejlepším případě jde tu o polopravdu. O „samobytnosti“ českého státu po Bílé hoře výborně B. R i e g e r, *Drobné spisy*, I., 1914, str. 347 a d. (psáno 1893).

i mezinárodnímu vývoji zcela opačný směr. Spolu s plným panovnickým absolutismem pro příštích 228 let⁵ přinesl namísto vnitřního upevnění koruny systém celohabsburské centralizace, která v druhé polovině 18. století dosáhla toho, že každá ze zemí, jež po událostech z r. 1635 a 1742 z někdejšího českého státu zbyly, považovala se v běžné vládní praxi spíše za jakousi provincii habsburské říše než za součást České koruny, jakou podle právního stavu nesporně i nadále byla.

Protesty proti tomu jsou známy jednak od samé Bílé hory ze strany protestantské⁶, jednak — od druhé polovice 17. stol. — i od českých vlastenců katolických.⁷

V 18. století je to pak jednak první velká krize habsburské říše od třicetileté války (v letech 1741–1742), co přivádí na přetřes otázky českého státu, jednak vnitřní reakce na zesílený centralizační tlak od pol. 18. století, provázená jevy revolučně protifeudálními a téměř současně už i národně obrozenskými, jejichž politický charakter (národně osvobozenský) byl literaturou až dosud z velké části opomíjen. Předtím už, na samém prahu 18. století, upozornila na otázky Českého státu a na jeho vztahy k Římské říši i k habsburskému soustátí tzv. readmise českého hlasu do vrcholných orgánů rozloženého, kdysi programově univerzálního, impéria, nehledě na zájem, který o český stát a jeho ústavní poměry vzbudilo krátce nato (1721–1723) prosazování pragmatické sankce.

Sem spadá skupina spisů o českém státním (ústavním) právu z let 1716–1740, vrcholící prací V. Neumanna *Observationes super vindiciis*, která dodnes zůstala v rukopise.⁸ Smyslem této literatury je obhajoba samostatnosti českého státu.

V odborné právní literatuře první poloviny 18. století, psané latin-

⁵ Viz dvě práce autora této stati předložené „Mezinárodní komisi pro dějiny stavovských shromáždění (parlamentarismu)“: a) *La situation des états en Bohême 1620–1848*, in: *Mélanges Ant. Marongiu*, Palermo 1967, str. 247–258.

b) *Das letzte Jahrhundert der Stände in Böhmen*, Berlin, Humboldt-Universität, sborník (v tisku).

⁶ Seznamenal je zejména A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 46 a d. (psáno 1940); srov. také týž autor, *Národ se brání*, 1945, str. 84. Proroctví předpovídající „zhoubu rakouskému domu“ (Pavel Ješín z Bezdězce) a „návrat vlády věcí“ do rukou českého lidu (J. Á. Komenský) sehrála pak ještě i v 19. a 20. století svou politickou úlohu. Z hlediska české státnosti nebyly tyto projevy 17. století ještě zpracovány, ač přímo volají po moderní historickoprávní analýze.

⁷ Zde je to v první řadě dílo B. Balbína, na něž — po stránce, kterou sledujeme — navazuje 18. století a které značně ovlivňuje celé české obrození. — Bližšího rozboru potřeboval by protest hraběte Zdeňka Žampacha proti moravskému Obnověnému zřízení zemskému, srov. J. Kalousek, *České státní právo*, II. vyd., str. 434, 602–603.

⁸ O ní výtečně J. Kloubouch, *Muzejní rukopis „Observationes super vindiciis“ a jeho význam v právní literatuře doby pobělohorské*, *Časopis Národního muzea, spol. vědy*, 1963/2, str. 86 a d. Srov. také týž autor, *Osvícenské právní nauky v českých zemích*, 1958, zvl. str. 146–147.

sky, vyskytuje se nezřídka — vedle Regnum Bohemiae nebo Respublica Boëmica — označení „Czechicum regnum“.⁹ Heslo, s nímž končí předmluva Millerova německého právního lexikonu pro Království české z r. 1741, zní takto: „Finis, prima et finalis lex sit: Salus atque tranquillitas Reipublicae Czechicae!“¹⁰

Děje se tak v době, kdy česká vlastenecká tradice stavovsky feudálního charakteru přechází na osvícenskou bázi¹¹ a vytváří s ní plodnou, životaschopnou a v podstatě progresivní syntézu, jejíž všechny stránky a vnitřní vazby nejsou zatím ani zdaleka objasněny.

Sotva lze pochybovat o tom, že zde významnou roli sehrála i revoluční hnutí českých nevolníků v šedesátých a sedmdesátých letech 18. století, v tom zejména řetěz selských bouří z r. 1775. Jasně se tu projevila živelná síla českých lidových mas a jejich politický potenciál, dosud skrytý, živěný nadto, jak se ukázalo, stále trvajících revolučními tradicemi husitskými.¹² Zní téměř neuvěřitelně zpráva o tom, že 21.—22. července 1775 se vzbouření rolníci shromáždili u Lipan u domnělého hrobu Prokopa Velikého a přihlásili se tak v nové situaci, na samém prahu českého národního obrození, k odkazu někdejších středověkých božích bojovníků.

Jak podivuhodně novou interpretaci vyvolává v těchto souvislostech plán „selského gubernia“ ze Rtnyně, zmocnit se 16. května 1775 o svatojanské pouti Prahy a spolu s pražským lidem ovládnout Pražský hrad, plán bohužel pro nedochování příslušných historických pramenů natolik nejasný,¹³ že vyvolává více otázek než je pro jeho přesné zhodnocení únosné.

Je charakteristické, že dne 13. dubna 1775 bylo „ze všech kazatelen v zemi vyhlášeno, že se poddaným zakazuje navštívit ve dnech svatojanské pouti Prahu“ a že toho dne „nikdo nebude do města vpuštěn“¹⁴,

⁹ Např. Debra — Neumann, *Dissertatio iuridica de commissionibus etc.*, 1739, dedikační úvod.

¹⁰ J. G. Miller z Mühlendorfu, *Grana veteris et novae legis Bohemicae*, Praha—Norimberk, 1741.

¹¹ A. S. Mylnikov, *Idejno — političeskije predposilki zarožděníja nacionalno — prosvětitělskoj ideologii v češskich zemljach*, Slavjanskoje vozrožděníje, Moskva 1966, str. 3—47, zvl. str. 5 a d. K tomu srov. J. Kloubouch, *Právněhistorické studie* 13, 1967, str. 300—301. — V Mylnikovově studii je seznámena i příslušná literatura.

¹² O. Janeček, *Povstání nevolníků v českých zemích roku 1775*, Praha 1954, zvl. str. 148 a 196; Fr. Kavka, *Husitské revoluční tradice*, 1953, str. 78—79.

¹³ Viz u Janečka, *tamtéž*, str. 104, 68, 108 a d., 166. — Srov. také Fr. Kutnar, *Cesta selského lidu k svobodě*, Praha 1948, str. 29 a d., kde se správně mluví o pokusu o „politický převrat v zemi“. — Hlavní organizátory hnutí vyšetřovalo pražské „Iudicium delegatum“, jehož protokoly jsou ztraceny. — Jiné projevy lidového vlastenectví z 18. století (už od prvních pruských válek) zjišťuje Kutnar v práci *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, 1948, str. 96 a d.

¹⁴ Janeček, *l. c.*, str. 126.

což se pak přesně opakovalo i po svatodušních bouřích v r. 1848. Větší a lepší propagandy politických plánů, jež se ve fantazii lidu nemohly než bujně rozrůstat, nelze si pro danou dobu ani představit.

Jakkoli byly také tentokrát bouře potlačeny, jejich politické residuum v myslích českého lidu (odhlížíme zde vědomě od toho, že proti útisku vrchnosti bojoval tehdy i německý lid z Čech) bylo pravděpodobně tím závažnější, že cíle, k nimž se mimo vlastní nevolnické zájmy spělo, zůstávaly nezřetelné. Srovnáme-li revoltu z r. 1775 s ostatním průběhem událostí, v nichž se běžně spatřuje počátek českého národního obrození a vlastní podstata českého „národního hnutí“ z konce 18. stol.¹⁵, nebude snad nemístnou poznámka, že patrně hned zde máme, ve specifické formě dané dobou, raný příklad onoho rozporu, na nějž bylo upozorněno již častěji, totiž „dvou základních linií v národně osvobozeneckém hnutí a v řešení české otázky“ vůbec,¹⁶ totiž linie radikální resp. revoluční a linie cesty nejmenšího odporu.

Už od samého počátku sedmdesátých let lze v současné pražské publicistice postřehnout náběhy k další, v tomto století už druhé renesanci českého státního práva, tentokrát se zabarvením už jasně česky, ba československy¹⁷ nacionálním, i když se navenek stejně opírá i o aristokratickou složku soudobé pozdně feudální společnosti. Vše totiž nasvědčuje tomu, že v procesu vytváření novodobého českého národa, jímž právě české obrození je¹⁸, hrály nemalou roli nestavovské tendence, v podstatě národně osvobozenického charakteru, napojující se spontánně na lidové tradice české státnosti, které sahaly ne pouze k Bílé hoře, ale zřejmě až do 15. století.

V témže roce selského povstání vyvolává politickou aféru F. M. Pelcl tím, že vydává „*Dissertationem apologeticam*“ B. Balbína, napsanou v letech 1672–1673 a ležící dosud v rukopise.¹⁹ Vydavatel byl politickými

¹⁵ Takto správně nyní J. Vávra v souborném díle „*Dějiny česko-ruských vztahů*“, Praha 1967, str. 27 a d.

¹⁶ K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, str. 38–40.

¹⁷ K dvojí renesanci českého státního práva v 18. století srov. J. Kloubouch, *Osvícenské právní nauky*, 1958, str. 114. — V týdeníku „*Prager gelehrte Nachrichten*“ (ač jinak tu převládá habsbursky rakouská orientace), přece hned v prvním ročníku (např. v č. 23 z 3. 3. 1772, str. 364) proskakují tendence národně české, dokonce i s upozorněním na „české kmeny na Moravě a v Uhrách“. Podle upozornění akad. V. Vojtíška, ležící lev, který se zdvihá, na titulním listě *Abhandlungen Čes. spol. nauk* (dvojocasý, se svatováclavskou korunou na hlavě) má politický význam: je symbolem obnovující se české státnosti.

¹⁸ Jeho hnací síly nově se pokusil vidět a marxisticky analyzovat J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960, zvl. str. 18 a d., 67 a d., 172 a d.

¹⁹ O významu Balbínovy „*Obrany*“ viz nyní J. Kočí, l. c., str. 70 a d., z dřívější literatury viz zvl. A. Pražák, *Národ se brání*, 1945, str. 83 a d. — Omylem se nověji uvádí, že r. 1775 vyšla Balbínova Apologie „znovu“ (srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 9). Podrobně k věci už B. Rie-

úřady vyšetřován (byl i v podezření, že ji sám sepsal) a kniha byla částečně zkonfiskována. V době celohabsburského státního patriotismu spojeného s představou německy jednotné a sociálně, administrativně, kulturně i jinak osvícensky shora zreformované absolutní feudální monarchie²⁰ bylo to celkem pochopitelné. Vždyť Balbínovo dílo obsahovalo pasáže ostré kritiky habsburského režimu, kritiky, které šly přímo na kořen věci a byly koneckonců platné až do r. 1918. Věnujme např. pozornost této pasáži:

„Nepřátelé Čechů stále se však chvástají, že čelí vzpouře, stále majíce na jazyku slovo: ‚spiknutí, spiknutí‘. Spatří-li nějaký opevněný hrad, nějaké shromáždění, zámožnost šlechty, domnívají se, že se to vše připravuje pro nový převrat a nové naděje; jim se zdá, že i háje a lesy, hluboká údolí a dokonce i listí a větve stromů volají: ‚vzpouř, vzpouř!‘ a proto podle názoru Macchiavelliho je prý nutno na půdě jakoby podezřelé všechno zničit, hradby pobořit, stářím se hroutící hradby měst i městeček neobnovovati a proti lidu jíti jako proti budoucímu nepříteli.“²¹

V 19. stol. a na počátku 20. stol. stačilo jen místo „hradů“ dáti různé národní obranné organizace a Balbínova charakteristika habsburského režimu byla i nadále výstižná. Zvláště je pozoruhodné, že Balbín mluvil o „lidu ... jako budoucím nepříteli“ habsburské říše, ať už „lidem“ mínil kohokoliv.

Do let patrně 1781–1782 spadá svým vznikem spis neznámého autora (snad opět F. M. Pelcla?) chovaný dosud mezi rukopisy Národního muzea, jehož cílem bylo obhájit samostatnost Českého státu. „Das Königreich Böhmen ist kein deutsches Reichsland, sondern ein freier und unabhängiger Staat“ — takto příznačně zní hlavní teze tohoto paměti-hodného státovědeckého pojednání.²²

Skoro současně vypisuje pražská Společnost nauk cenu na spis o „duchu českých zákonů“. Obranný ráz této akce je nasnadě. M. A. Voigt, který práci podniká, může však její výsledek — jakkoli skrovný — publikovat

ger, *Drobné spisy I.*, 1914, str. 212–213 (psáno 1887). — K národně osvobozenkým tendencím v českém lidu už v 2. polovině 17. století a k jejich protihabsburským mezinárodním souvislostem má zajímavá fakta J. Svátek, *Obrazy z kulturních dějin českých*, I, 1891, str. 229–230.

²⁰ Pokrokovost této koncepce bývá přeceňována. Srov. naposledy Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 7–17.

²¹ Citováno z VI. kapitoly *Obrany* v překladu M. Jarolímkové, viz u A. Pražáka, *Národ se bránil*, 1945, str. 71.

²² Rukopis musejní VI A 14, l. 1–53; blíže o něm F. M. Bartoš, *Časopis Českého muzea 1917*, str. 200–203.

r. 1788 jen za hranicemi habsburské říše.²³ Výsledky jeho práce, že české právo patří vlastně do velké skupiny slovanských práv a že tedy současný stav vlastně odporuje historické zákonitosti, jsou z hlediska Vídně nepřijatelné.

Již dva roky předtím vydal nově F. F. P r o c h á z k a ostře národně vyhocenou Dalimilovu kroniku, a to i s J e š í n o v ý m úvodem k vydání z r. 1620, což politický smysl této edice ještě zesilovalo.²⁴ V téže souvislosti dočkalo se nového vydání i klasické dílo P. S t r á n s k é h o, jež v letech 1792–1803 přeložil do němčiny, doplnil a opatřil komentářem I. C o r n o v a s názvem „Staat von Boehmen“. A konečně tehdy pro „české státní právo“, jež ostatně mělo být respektováno už dříve i ve výkladech o státním právu říše římské, byla na pražské universitě r. 1792 zřízena mimořádná stolice.²⁵

A. S. M y l n í k o v vidí v podstatě správně²⁶, že tu v 18. století šlo vlastně o první počátky toho, co o století později vystoupilo jako teorie historického státního práva vypracovaná pak jako ideologie buržoazního programu obnovy státu České koruny.

Do širokých lidových vrstev, a to zejména také na venkově, dostávaly se „státoprávní“ poznatky odtud plynoucí cestami velmi složitými, zprostředkovaně. Neměly tu ostatně jiné poslání, než lidovou českou státnost dále upevňovat, projasňovat její nezřetelné kontury a zesilovat pocit pobělohorského národního neštěstí i zjevné křivdy, jaká se České koruně a národu dala, křivdy tím křiklavější, jak se stále více vyjevoval rozpor mezi právním stavem a syrovou politickou skutečností. Nejúčinnější byla tu aplikace pouček českého státního práva na konkrétní politické situace, jak o tom svědčí široký ohlas dvou korunovacích českého krále v Praze z let 1791 a 1792, včetně vítání českých korunovačních klenotů přivážených z Vídně. „Vlastenecké sebeuvědomování českého lidu“²⁷ dostávalo tu pregnantní politickou náplň ve smyslu české státní svébytnosti, ba suverenity, jejímiž manifestacemi se korunovace v očích vlastenců stávaly. Bylo to tím významnější, že současně právě nestavovský, stále ještě poddanský, lid začal být českou vlasteneckou inteligencí považován přinejmenším za stejně významného politického představitele

²³ „Über den Geist der böhmischen Gesetze in den verschiedenen Zeitaltern“, Drážďany 1788; viz nyní J. H a n z a l, *Právněhistorické studie* 13, 1967, str. 63 a d. — „Tendenci národně politickou“ zjišťoval ostatně v tomto Voigtově díle už J. H a n u š, *M. A. Voigt*, 1910, str. 86.

²⁴ Výstižně o tom A. P r a ž á k, *Národ se bránil*, 1945, str. 56, srov. také str. 54.

²⁵ B. R i e g e r, *Zřízení krajské v Čechách*, II., 1892, str. 87–88.

²⁶ A. S. M y l n í k o v, l. c., str. 27.

²⁷ K o č í, *Naše národní obrození*, 1960, str. 108 a d. — K významu korunovací viz B. R i e g e r, *Drobné spisy*, I., 1914, str. 262 (psáno 1890).

národa jako stavové.²⁸ Dobrovského známá vize z r. 1795 o tom, „že povstane české království ve svých historických hranicích“,²⁹ byla, jak mám za to, jen bezděčným vyjádřením soudobé české lidové političnosti, v jejíchž základech hluboko tkvěla tradiční představa národní samostatnosti.³⁰

Jak se zdá, šel vývoj lidových národně osvobozených tendencí v českých zemích značně nezávisle na tom, co se současně odehrávalo na zemských sněmech, jejichž stavové nedostali se ani za Leopolda II. dále než k obhajobě — chabé ostatně — svých vlastních privilegií, chápaných v podstatě jen jako výsady té které habsburské provincie. Naproti tomu trvalou politickou posilu přinesla, jak ukázal již před více než půl stoletím J. B. Novák, vlasteneckým snahám tažení ruských armád českými zeměmi. Do značné míry bylo to právě v této souvislosti, že se počínají dostávat u nás do blízkého kontaktu pojmy národní „svobody“ a „slovanství“.³¹

Nové podněty přinesla ve směru, který sledujeme, hluboká mezinárodní krize habsburské říše z r. 1809, kdy vítězný Napoleon zamýšlel „séparer les trois couronnes“ (tj. uherskou, českou a haličskou) a kdy se zdály blízké realizaci starší už záměry, při reorganizaci Evropy obnovit v jakési podobě i starý český stát.³² V širokých lidových masách mohlo se tu navázat na pověsti rozšířené v Čechách již dříve, že „pod vlivem francouzským dojde k vytvoření českého státu. Francouzi přivezou do Prahy i českou korunu a dají Čechům nového krále“.³³ Šířila se zpráva, že za českého krále byl vyhlášen — nezávisle na Vídni — arcikníže Ka-

²⁸ Viz o tom u Fr. Kutnara, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, 1948, str. 143–144, srov. také str. 133. — O zdůrazňování lidu při „vítání České koruny“ (Kramerius) viz tamtéž, str. 68. — Už na samém počátku 18. století vyzvedal význam selského lidu pro budoucnost národa A. Frozín, viz u Kutnara, tamtéž, str. 44 a d.; srov. už také u A. Pražáka, *O národ*, 1946, str. 53 (psáno 1940); týž autor, *České obrození*, 1948, str. 18 a d. — Zásahu „orientace národně osvobozenického hnutí na venkovský lid jako nositele češství“ a význam názoru, „že česky mluvící venkovské obyvatelstvo je základem... českého národa“, vyzvedal také K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, str. 44–45, kde se však věc trochu zjednodušeně spojuje až s J. Jungmannem.

²⁹ Viz k tomu naposledy J. Vávra ve sborníku „*Dějiny česko-ruských vztahů 1770–1917*“, Praha 1967, str. 39.

³⁰ Srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus 19. století*, 1965, str. 7 „Vědomí Čechů o tradičních právech kdysi mocné svatováclavské koruny nebylo pochováno ani dlouhotrvající pobělohorskou protireformací“.

³¹ J. B. Novák, in: *Časopis Českého musea*, 1914, str. 21 a d.; tamtéž, str. 260 a d. — K tomu viz nyní i „*Dějiny česko-ruských vztahů*“, 1967, str. 40–41.

³² Srov. B. Rieger, *Království české a Napoleon I. r. 1809*, in: *Drobné spisy I.*, 1914, str. 364 a d. (psáno 1897). K tomu nyní i „*Dějiny česko-ruských vztahů*“, 1967, str. 49. Srov. také A. Pražák, *Národ se bránil*, 1945, str. 171.

³³ Fr. Kutnar, *Sociálně myšlenková tvářnost*, 1948, str. 124.

rel.³⁴ Vlastenecky uvědomělé kruhy uvažovaly o možnosti, že habsburško-lotrinské soustátí bude rozbito a staré státy toho typu, jako byl stát České koruny, najdou příležitost k novému rozkvětu. Bylo dobře známo, že Napoleonovy zásahy přinesly hned na přelomu století alespoň částečné sjednocení Jihoslovanů v rámci Illyrských provincií.

V této situaci se hnutí za „vlasteneckou“ obranu českých zemí proti Napoleonovi, vyvolané Vídní, vymklo svému původnímu účelu. Výzvy, jimiž se apelovalo na slavnou vojenskou minulost českého národa, přispěly jen k tomu, že české vlastenectví „působením tisku a bouřlivých událostí“ vniklo v letech 1808–1814 do nejširších vrstev³⁵ a historickými reminiscencemi dále posílilo představu národní svobody.

Svědectví o tom, že již v této první čtvrtině 19. století vyskytovaly se mezi obrozenskými pracovníky myšlenky o rozbití Rakouska a o novém uspořádání situace Českého státu (zemí České koruny) má k roku 1819 Josef D o b r o v s k ý : „Jsouť někteří horlivci pro českou řeč, kteříž tak velice Němcův nenávidí, že by raději pod správou ruskou státi chtěli než pod německou rakouskou.“³⁶

Zatím však skryté národní tužby došly podivuhodného vyjádření v literární památce, která v této souvislosti obyčejně nebývá uváděna, ač sem svým politickým jádrem, dosud přehlíženým, nesporně patří. Jsou to básně tzv. Rukopisu Královédvorského, transponované neznámými autory hluboko do českého středověku a takto — jako historický dokument — ve svém celku překonávající obtíže cenzury. Neslýchaný policejní útlak^{36a} nutně vedl totiž k historismu jako k jednomu z nejbezpečnějších ventilů představ o budoucnosti a představ o politickém vývoji českého národa zvláště. Přání a cíle současnosti promítaly se daleko do minulosti a ro-

³⁴ Tamtéž, str. 145, srov. také dále (na str. 147), že podle jiných zpráv se měl českým králem stát sám Napoleon.

³⁵ J. B. N o v á k, *Časopis českého musea*, 1914, str. 124, srov. také str. 116 a d. — O tom, že přes snahy Vídně v r. 1809 „žádná větší rakousky patriotická aktivita lidu doložena není. Spíše naopak...“, viz J. V á v r a, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 52, dále str. 60. Opačně, patrně nedorozuměním, ještě Fr. Č e r v i n k a, *Český nacionalismus*, 1965, str. 19. — Ze starší literatury J. J í r e č e k, in: *Světobzor*, 1879, XXIII, str. 294. — Některá fakta k této otázce viz i v *Čas. Čes. Musea*, 1847, str. 73 a d. (životopis Dr. F. Š. Hejrovského, purkmistra v Rokycanech).

³⁶ J. D o b r o v s k ý v dopise Zahradníkovi (viz J. B. Novák, *ČCM*, 1914, str. 275 až 276, podle J. Pervolfa). Srov. také tamtéž dále (str. 281) o Markovi, Jungmannovi a j. v., kteří právě byli už v letech 1811–1814 nositeli těchto myšlenek. — K tajným nadějím českých vlastenců na osvobození od Vídně v r. 1813 viz nyní M. Š v a n k m a j e r, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 66–67. — O postoji J. Jungmanna a jemu blízkých kulturních pracovníků, pro něž „osud vlastního národa... byl závažnější než osud rakouské vlády a státu“ a jimž se „na místo loajality vůči panovníkovi a státu vtíraly myšlenky hraničící s iredentou“, srov. nyní J. V á v r a, tamtéž, str. 53, 60 (už k roku 1810). — K „protirakouskému smýšlení“ J. Jungmanna viz i *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 234.

^{36a} O tom dobře J. K o č í, *Naše národní obrození*, 1960, str. 117 a d., 145 a d.

manticky se přitom travestovaly. Proslulý český historismus má tak své politické kořeny v době už raně obrozenské, kdy se poprvé stal ve větším měřítku jakýmsi retrospektivním vyjádřením, resp. do minulosti převráceným obrazem aktuálního politického programu, jaký v útlakovém režimu nemohl být vysloven přímo, totiž programu obnovy státní samostatnosti. Cosi podobného proběhlo v 19. století i ve vzdáleném Irsku, kde ovšem opora o státní minulost byla mnohem slabší a kde nadto bylo nutno probíjovat v národě mluvícím už anglicky i zřetele keltsky jazykové. Nebylo náhodou, že to byl později právě boj Irů za odvolání („repeal“) unie parlamentů z r. 1800, co našlo tak živý ohlas v předbřeznových Čechách.

Policejní režim Františka I. (jako český král byl hned od svého nastoupení Prvním) vyvolal na české straně už na počátku 19. století zcela vědomou metodu skrytého a nenápadného boje, kterou už r. 1810 formuloval J. Jungmann v dopise A. Markovi takto:

„Čechům ničeho nezbyvá, než aby podtají, necitedlno (= skrytě a nenápadně) všemožně hleděli zachovati národ na budoucí časy, jichž věk tento přinéstí chtít se zdál, ale teprve jiný dálejší přinéstí musí.“³⁷

V tomto výroku představitele těsně poosvícenské, již liberální české buržoazie jakoby byl předznamenán pro celých následujících 108 let onen známý postup české buržoazie „bez revolučních kroků“,³⁸ který tak pronikavě a často nepříznivě ovlivnil cestu národa k státní samostatnosti.

Takřka vzápětí právě touto metodou skrytého boje, jinotajů a kamufláží, podařilo se vyjádřit stále se radikalizující pozdně feudální českou lidovou státnost způsobem, který dodnes vyvolává údiv, ba úžas. Bylo to v mezinárodně politické situaci pro Čechy zvláště nebezpečné, kdy české vlastence, bez ohledu na to, k jaké společenské třídě jinak náleželi, nesmírně vzrušilo nebezpečí, které se tehdy objevilo na politickém obzoru, totiž zapojení českého státu do jakési nové, dosud nikdy nebývalé, organizace zemí obydlených Němci.

Viděli jsme, jak se po celá předchozí staletí česká odborná publicistika bránila koncepci, podle níž Čechy a s nimi i další země přivtělené k České koruně patřily snad k Německu (s nímž byla neprávem zaměňována Svatá říše římská). Pádem Římské říše r. 1806 zdála se být tato otázka

³⁷ Dějiny české literatury II., 1960, str. 234–235 (proložená místa V. V.). Důležitá je v tomto textu jednak narážka na očekávaný rozpad Rakouska v předchozím roce (1809), jednak přesvědčení o historické zákonitosti znovudobytí české národní svobody. Srov. K. Híkl, *Listy čes. probuzení*, 1920, str. 52.

³⁸ Srov. Fr. Cervinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 53. — Klasicky formuloval princip legální cesty za znovudobytí svobody českého národa Fr. Palacký v projevu z r. 1867, viz *Spisy drobné*, vyd. B. Rieger, I., 1898, str. 288.

definitivně rozřešena ve prospěch odvěkého českého stanoviska.³⁹ Ale na vídeňském kongresu vznikla konstrukce Německého Bundu jako organizace, jež měla znovu spojit alespoň středoevropské jádro někdejší Svaté říše a byl to český král, kdo země České koruny do tohoto nového rámce přihlašoval...

Nebylo dosud upozorněno, že obranou proti tomuto nebezpečí, obranou zoufalou a revoluční zároveň, obranou, která úspěšně překonala soustavu zábran policejního absolutismu s cenzurou v čele, byly básně Rukopisu Královédvorského „objevené“ v roce 1817 a „Libušin soud“ Rukopisu Zelenohorského, „objevený“ o rok později, právě v době, kdy český král osudnou, jak se zdálo, přihlášku českých zemí do Německého Bundu konkretizoval.⁴⁰

Situace u nás těsně po napoleonských válkách byla přece jen poněkud složitější než jak bývá běžně viděna. I pod útlakem cenzury a policejního aparátu žily a působily, i když mnohdy v rafinovaném zahalení (současným vlastencům však namnoze srozumitelném) radikálně nacionální, ba přímo národně osvobozensky revoluční tendence, jejichž klasickým výrazem se na dlouhou dobu staly právě monumentální básnické skladby RKZ. Lze o nich těžko říci, že byly plodem osvícensko-liberální české

³⁹ Odtud čerpal ostatně právě v této době D. Kostetzky odvahu k tezi o české suverenitě vůči staré římsko-německé říši, ač — jak dobře upozornil Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, 1920, str. 150 — tento autor podával jinak už daleko spíše jen faktický, českému státu málo příznivý, obraz soudobých poměrů, než analýzu právního stavu, jež by byla musela dopadnout značně odlišně, totiž proticentralisticky. Srov. u Kostetzky, *Die Staatsverfassung des Königreichs Böhmen*, Prag 1816 (System der politischen Gesetze Böhmens in XII Theilen, I), str. 77–78: „Gegen das römisch-deutsche Reich war das Königreich Böhmen stets souverain und kein Reichslehen des deutschen Reichs...“

⁴⁰ Za rok „objevení“ bereme u Libušina soudu 1818, kdy v listopadu byl rukopis tajemně zaslán pro České museum hraběti Fr. Kolovratovi. Na Zelené Hoře byl rukopis podle všeho „nalezen“ už o rok dříve. — Politické poslání RKZ jen slabě postihují *Dějiny české literatury* (II., 1960, str. 182 a d.), ač už Dobrovský základ těchto básnických výtvorů v podstatě správně viděl v jejich politické náplni („přehnaný patriotismus a nenávisť k Němcům“). — Dobře charakterizoval RKZ jako výraz ideologie českého nacionalismu 19. století J. Kočí, *Naše národní obrození*, 1960 (str. 158 a d.) a Fr. Cervinka, *Český nacionalismus*, 1965 (str. 22). — Na politický význam RKZ narazil, ale věc blíže nerozvinul, A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 14 (psáno 1940). — Plasticky vystupují politické rysy některých básní RKZ v novočeském přebásnění K. Bednáře (*Rukopis královédvorský a zelenohorský*, Praha SNKLU, 1961). K této edici připojil M. Otruba výstižný doslov (Čtyři glosy před novou cestou RKZ, str. 113–123), v němž u autorů RKZ správně zdůrazňuje „základní myšlenku aktivního vlastenectví: jen zápasem proti nepřítelům je možno získat svobodu“ (str. 120) a výzvu k boji proti „germánskému živlu v sousedství i doma“ (*tamtéž*). — Ještě po 50 letech nazval Fr. Palacký objev RKZ „vyjitím zapadlé hvězdy dávné osvěty a národní samostatnosti české“, *Spisy drobné*, I., 1898, str. 288 (proslov z r. 1867). — Rakouská deklarace o zapojení také českých zemí do Německého Bundu byla ze 6. IV. 1818.

ideologie, avšak je faktem, že jejich nadšenými propagátory, zpracovateli a obránci stali se celkem bez váhání i všichni ti, kdož jsou v české kultuře první poloviny 19. století považováni za činitele osvícené a liberálně buržoazní.

Ve své době — a ještě po celé další půlstoletí — byly RKZ velice důmyslným a smělym a nadto nesmírně masově účinným instrumentem národně osvobozovacího boje s politickým dosahem, jehož význam pro rozvinutí české otázky v habsburském soustátí dodnes nebyl náležitě zhodnocen. Forma tohoto — svým způsobem geniálního — nástroje politického boje (básnický podvrh, historické falsum) byla jeho autorům vnučena tuhým režimem rakouského absolutismu. Celá věc byla malou „mafii“, dodnes neodhalenou, vyřešena tak úspěšně, že jednak celý potlačovací aparát Vídně byl proti této domnělé historické a kulturní památce bezmocný, jednak že obsah tohoto básnického díla začal mobilizovat vskutku všechny vrstvy národa a svým účinkem na umění výtvarné, hudbu, divadlo a literaturu⁴¹ ještě své společenské působení po téměř celé 19. století ještě mnohonásoboval.

Jen to, že RKZ měly politické poslání a národně osvobozenský smysl, vysvětluje nám ostatně, že boj o ně, když už se začala prokazovat jejich podvrženost, byl tak rozhořčený. Národ se jich vzdával jen nesnadno a upustil od nich ve svém celku vlastně až tehdy, když jich mohl v nové, daleko příznivější situaci, na konci 19. století a na počátku 20. století, opravdu postrádat. A je velmi příznačné, že v bojích o pravost se v situaci konce 19. století odhalovatelům podvrhů podařilo zároveň téměř úplně pohřbit a zasout původní hluboký národně revoluční a pronikavě politický význam epické složky RKZ, v padesátých a šedesátých letech 19. století ještě tak živý.

Zejména rozsáhlá skladba „Záboj a Slavoj“ je příznačnou — pro danou dobu — národně osvobozenskou poezií, pro niž je charakteristický bojovný tón, v českém prostředí dlouho neslýchaný, s oslavou osvobození utlačovaného lidu cestou ozbrojeného povstání a války pro vlast s nepřitelem na život a na smrt.⁴² A podobně je tomu i s básní „Beneš Heřmanův“.

⁴¹ M. Otruba (l. c., 1961, str. 120) dobře zdůrazňuje zdroj „inspirační síly“, kterým RKZ byly pro Máchu, Tyla, Mánesa, Alše, Jirásku, Zeyera, Smetanu a Myslbeka.

⁴² Jak dobře poznal už Fr. Palacký (*Spisy drobné*, III., str. 551, psáno 1829) neodpovídalo to, co se v básni líčilo, žádné historické situaci z minulosti české země. Ale ovšem, onen „obraz nejúplnějšího pokoření...“ a ona „bdělost královských uchvatitelů v zemi“, na niž Palacký poukazuje, byla přece obrazem metternichovského režimu v Čechách, jejichž lid spontánně tíhl k svobodě! — Jméno „Slavoj“, autory RK vytvořené, stalo se přímo symbolem bojovnosti. Stalo se posléze i symbolem bojovnosti sportovní a bylo tak populární, že i po r. 1948 bylo ponecháno jako jedno z „typizovaných“ označení socialistických sportovních organizací.

Bezprostředně na bojovnost RKZ navazovaly hned v předbřeznové době četné dochované výroky, hesla, verše atd., které připomínaly jako příkaz doby boj „s vrahy“ (to je s nepřáteli vlasti a národa), „se zhoubnou rotou“ apod., a úřady byly často marně potlačovány.⁴³

Jak bylo vládě ve Vídni známo, uvažovalo se v době těsně po napoleonských válkách, v souvislosti s celoevropskou „velkou vlnou národně osvobozovacího hnutí“⁴⁴ i v Čechách o „spojení Čech, Moravy a Polska v jedno slovanské království“, i když tu — pravděpodobně — nevznikla žádná opravdová „konspirace“ za tímto ani za jiným podobným konkrétním cílem.⁴⁵

Výzvy k ozbrojenému boji za svobodu vycházely přibližně v téže době i z pera jiných českých básníků. V. H a n k a r. 1819 v básni tehdy netištěné „Bývali jsme — budeme-li více?“ otevřeně se obrací k Rusku, aby mečem osvobodilo Čechy od rakouské „vražedné luzy“.⁴⁶ Mladý Jan K o l l á r vyslovoval v této době už myšlenku, která zřejmě byla vlastní alespoň „progresivní vrstvě obrozenské inteligence“, totiž „myšlenku boje za svobodu vlasti, národa, obce (tj. národního státu a ústavních svobod)“, jak to nejnověji šťastně bylo parafrázováno.⁴⁷ Dokladem toho je zejména jeho elegie „Vlastenec“, rozšiřovaná jen v opisech.⁴⁸

Udivující svědectví o národně-politickém citění Čechů ve dvacátých letech 19. století, o historickém národním uvědomění nejširších vrstev lidu a o jejich protirakouském a protidynastickém postoji v této době má Ch. S e a l s f i e l d (K. A. Postel) ve spisku, který poprvé vyšel roku 1828 (anglicky) a v habsburských zemích byl přísně zapovězen.⁴⁹ I když je nutno brát jednotlivosti s rezervou, celek přece jen svědčí o vysokém stupni tehdy existující české státnosti a o všeobecném téměř odporu proti policejnímu absolutismu.⁵⁰ Pro právního historika je zajímavé, jak

⁴³ Srov. J. V. F r i č, *Paměti*, I. str. 114, 119 (např. nápis na hradě Rábí). — Ještě M. T y r š, v jiné už situaci, doporučoval „psáti pro sokolovny citát z královédvorského rukopisu, velicí zesíliti a vrhnouti se vítězně „Na vraha“, A. P r a ž á k, *O národ*, 1946, str. 186 (psáno 1930).

⁴⁴ M. O t r u b a, *l. c.*, str. 118.

⁴⁵ Srov. J. V á v r a, *Dějiny česko-ruských vztahů*, I., 1967, str. 88.

⁴⁶ Tamtéž (J. V á v r a), str. 87. Omylem bývalo autorství básně připisováno J. K o l l á r o v i.

⁴⁷ Tamtéž, str. 86. J. K o l l á r, jak známo, běžně nazýval stát „obcí“.

⁴⁸ K tomu *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 264. Právem se tu posléze spatřuje „přiblížení k revolučnímu pojetí národně osvobozenského boje“ (str. 265). O K o l l á r o v ě „Vlastenci“ dobře nejnověji *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 87, 94 (J. V á v r a). Srov. také K. K o s í k, *Nová mysl*, 1954, zvl. str. 50–51.

⁴⁹ Ch. S e a l s f i e l d, „Austria as it is“, německé vydání „Oesterreich, wie es ist etc.“, *Viedeň 1919*, zvl. str. 53–54 a 63–64. — O Sealsfieldovi-Postelovi (nar. 1793 v Popicích u Znojma, zemřel 1864 v Solothurnu) viz *Ottův slovník naučný*, sv. 22, str. 740 (pro první vydání citované knihy uvádí se tu rok 1828).

⁵⁰ Srov. také *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88 (J. V á v r a).

lidové národně-politické citění bylo tu ve shodě s právním stavem, totiž s existencí, alespoň juristickou, státu České koruny, od r. 1620 násilně drženého v absolutistickém habsburském soustátí.⁵¹

Vedle „ideologie, která českou buržoazii smiřovala s myšlenkou Rakouska“,⁵² — tato ideologie se tu nesporně také vytvářela — byla tu od samých počátků obrození ideologie zcela opačná, tradičně autochtonní, a vždy znovu, zvláště v kritických momentech habsburské říše jasně se objevující, totiž myšlenka české státní samostatnosti v přirozené souvislosti s myšlenkou rozpadu „Rakouska“. Do značné míry splývalo přitom české národně osvobozenké hnutí — zvláště na venkově — s rolnickým hnutím protifeudálním, jak se to pak nejlépe ukázalo na jaře r. 1848.⁵³ Jasně je také, že už na počátku 19. století někteří představitelé českého obrození naráželi na spojitost jazykové a národní otázky s otázkou sociální.⁵⁴

Vůbec ono „národní obrození“ první poloviny 19. století, v němž je obyčejně dodnes viděna převážně jen jeho stránka jazyková, literární a povšechně kulturní, mělo svůj hluboký smysl politický, jak to ojediněle zdůrazňovali už i někteří pozorovatelé 19. století.⁵⁵ Šlo tu o „politické obrození“, jak výslovně napsal J. V. Frič⁵⁶ a probíhal zde vskutku už „český národně osvobozenký boj“,⁵⁷ i když ve formách nutně přizpůsobených době a zejména rakouským poměrům. Za obrovského tlaku státního aparátu, zvláště policejního a za slídivé pozornosti cenzury, která „potlačovala každý odvážnější projev národního citění a byla zvlášť citlivá na propagaci slovanské myšlenky“,⁵⁸ natož na jakýkoli náznak i jen rezervovaného postoje k říši a k dynastii, byla nezbytnou formální a někdy i obsahová kamufláž toho, co se říkalo a psalo. Stalo se nutným zahalovat a deformovat zejména vše, co vcházelo do tisku.⁵⁹

⁵¹ Plně oprávněná je tedy teze, že v 1. pol. 19. století „historickostátoprávní vědomí v českém lidu trvalo“, jak k ní došel už před 50 lety při studiu politických brožur předbřeznových J. Heidler, *Čechy a Rakousko etc.*, 1920, str. 167. — O určitých až mesianistických náladách (přesvědčení o osudově slavné historické úloze českého národa, ba přímo lidu) v této době srov. J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 316.

⁵² Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 53.

⁵³ Viz k tomu K. Kosík, *Nová mysl*, 1954, str. 165.

⁵⁴ Tamtéž, str. 45.

⁵⁵ Např. J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 50–51 a j. v.

⁵⁶ Tamtéž, str. 24, psáno v r. 1859 v Londýně.

⁵⁷ *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 291.

⁵⁸ *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88 (J. Vávra).

⁵⁹ O činnosti tajné policie v Praze ve dvacátých letech 19. století viz pěkné soudobé postřehy u Ch. Sealsfielda (K. Postela), *Österreich, wie es ist* (něm. překlad, srov. výše v pozn. 49), 1919, str. 83 a d. — O cenzuře viz tamtéž, str. 198. K tomu kriticky M. Novák, *Rakouská policie etc., Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 55; tamtéž o pražském policejním ředitelství na str. 64 a d., 81 a d. — Cenzuře byly předem předkládány i „uvítací malby, nápisy a transparenty“ (např.

Přesto se od počátku 19. století v českém tisku stále častěji objevují slova a hesla „svoboda“, „samostatnost“, „boj za svobodu vlasti“, „shození potupného cizího jha“ apod., i když se namnoze vztahují na jiné národy, jež tehdy bojovaly za osvobození.⁶⁰ Čtenáři je podle situace brzy vztahují na český národ a jeho vlast. K r. 1819 zaznamenává J. Jungmann, že „policejním donašečům i cenzuře jsou známy projevy“, jež „čpějí vzpourou“.⁶¹ Za principiálně a důsledně protirevolučního postoje habsburské říše, pohlížející s největší podezíravostí na jakékoliv sympatie k osvobozovacímu hnutí národů na jihovýchodě a východě Evropy,⁶² byly proto zcela mimořádně významné všechny projevy sympatií u Čechů a Slováků např. k Řekům a k Polákům. Slova písně z počátku třicátých let: „Hle, chrabře začala Varšava, spěš, Praho, spěš, následuj ji“⁶³ — byla zřetelnou výzvou českých vlastenců k činům národně revolučním.

Národní kultura, na prvním místě literatura, byla v této situaci prostě jednou z nejdůležitějších výrazových forem politického nacionalismu, jak na to pro oblast habsburské říše (v první pol. 19. století) vůbec upozornil R. A. Kann.⁶⁴ Národnost se v těchto podmínkách stávala výrazem politického mocenského nároku („als Ausdruck eines politischen Machtanspruchs“), což se u Čechů projevovalo už v době předbřeznové a tím více později. Z toho důvodu také vídeňská vláda neněmecké „národnosti“ důsledně potlačovala.⁶⁵

r. 1836), J. Muk, *Poslední korunovace*, 1936, str. 39. — O cenzuře a autorech, kteří — aby nenarazili a uspíšili publikování — sami škrtali a jinak přizpůsobovali svá díla, viz pro první pol. 19. stol. u J. V. Friče, *Paměti I.*, 1957, str. 110; Slavíček (citaci viz v pozn. 63), str. 14, 42. — R. 1832 byl, jak známo, zakázán i název „Maticе česká“. — Velmi instruktivně o rakouské policii této doby J. Marx, *Die österreichische Zensur im Vormärz*, München—Wien, 1959.

⁶⁰ J. B. Novák, in: *Časopis Českého musea*, 1914, str. 23—24, 119.

⁶¹ J. Vávra, in: *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 88.

⁶² K tomu srov. J. Irmischer, *Der deutsche Philhellenismus*, Byzantion, t. 36, 1966, str. 85—86.

⁶³ J. V. Frič, *Paměti I.*, 1957, str. 47. Tamtéž (str. 350) nalezne se svědectví o tom, že už v 19. století se — i když výjimečně — konstatovala velmi raná přeměna českého literárního obrození v tendence „činu“, ve snahy „politické“, a to posléze i s orientací na „proletariát“. — K slovansky orientovaným národně osvobozenským náladám v Čechách r. 1832 srov. také údaj, který má Heidler, *Čechy a Rakousko*, 1920, str. 53, pozn. 105. — O důsledcích, jaké měly sympatie k Polákům ještě r. 1835 pro F. L. Čelakovského, srov. V. Čejchan, *Dějiny česko-ruských vztahů*, 1967, str. 116; M. Novák, in: *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 105 (tamtéž, str. 97, o písni „Chrabře začala Varšava“). — Jiná fakta k počátku 30. let z dosavadní literatury viz u K. Slavíčka, *Tajná politická společnost „Český Repeal“ 1848*, Praha 1947, zvl. str. 260.

⁶⁴ R. A. Kann, *Die Nationalitätenfrage der Habsburgermonarchie*, I., 1963, str. 12. Viz dále některé dobré postřehy speciálně pro Čechy tamtéž, str. 147 a d. Také ostatně v posledních 6—7 desetiletích existence habsburské říše odehrával se český národně osvobozovací boj opět do značné míry v oblasti kulturní.

⁶⁵ Srov. Klaus Frommelt, *Die Sprachenfrage im österreichischen Unterrichtswesen 1849—1859*, 1963, str. 133.

Útlakový režim nutně vedl už od sklonku dvacátých let k ilegálnímu politickému spolčování českých lidí, zvláště v Praze a později ve Vídni.⁶⁶ Jeden z těchto českých „klubů“ byl dokonce „republikánský“. Bylo to v přímé souvislosti s růstem českého národního hnutí, jak jeho úspěchy vyznačuje existence Českého muzea, Matice, Průmyslové Jednoty a Měšťanské Besedy.⁶⁷ Nicméně směrem k širokým vrstvám českého lidu byla to jistě především literatura, co zachytilo, vyjádřilo a zpětně ovlivnilo novou vlnu čínorodého, politického, národně osvobozenského vlastenectví. Metody, jimiž tuto úlohu literatury můžeme zjišťovat, dobře naznačil I. P f a f f, jehož slova, namířená původně do 2. pol. 19. století, jsou tím více platná pro dobu policejního absolutismu.⁶⁸

Mezi našimi romantiky⁶⁹ přední místo zaujímá tu K. H. M á c h a, jehož revoluční národně osvobozenská „Balláda“ napsaná r. 1832 (vytištěna byla poprvé až po deseti letech, a to v Uhrách — v Prešpurku!) obsahuje otevřené výzvy k ozbrojenému odporu, zřejmě i za cenu toho, že báseň bude moci být rozšiřována jen v opise. Odčinění Bílé Hory je tu jasným programem, který se ukládá „mládeži věrné“ s „mečem v pravé ruce“.⁷⁰

Rychlá radikalizace českého hnutí od roku 1830 je v historické literatuře už běžným poznatkem.^{70a} „Předbřeznová“ doba se ostatně — v širších souvislostech (Vormärz) — počítá obyčejně právě odtud. Skoro přilehavější bylo by pro ni u nás označení doba „předčervnová“. Není totiž nijak nadsázkou, řekneme-li, že odtud vede už přímá cesta k pražskému červnovému povstání o 16 let později.

Třicátá léta 19. století spojuje s naší soudobou státností druhé poloviny 20. století i vznik Tylovy a Škroupovy písně „Kde domov můj?“ (1834),

⁶⁶ J. K o č í, *Naše národní obrození*, 1960, str. 212 a d. — M. N o v á k, in: *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 98 a d., 114 a d.; tajný vlastenecký spolek českých studentů existoval už 1826, tamtéž, str. 84.

⁶⁷ *Tamtéž* (K o č í), str. 221 a d., 234 a d.

⁶⁸ „Musíme vyhledávat politickou úlohu literatury... i v projevech v běžném politickém pohledu zdánlivě nenápadných“, I. P f a f f, Jan Neruda atd., *Rozpravy ČSAV*, 1963, str. 12.

⁶⁹ O významu, náplni a formách revolučního postoje v českém romantismu za policejního absolutismu viz *Dějiny české literatury II.*, 1960, str. 312, 315, srov. dále str. 358.

⁷⁰ K revolučnímu národně osvobozenskému obsahu Máchovy „Ballády“ J. K o č í, *Naše nár. obrození*, str. 209. O prvním uveřejnění „Ballády“ Fr. K r č m a v edici *Dílo K. H. Máchy*, I., 1928, str. 315 a 349. K Máchově revoluční činnosti M. N o v á k, in: *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 106. — Srov. také o Máchovi u A. P r a ž á k a, *O národ*, 1946, str. 101; týž autor, *Národ se brání*, 1945, str. 268. — O politickém pozadí a národně osvobozenském smyslu Čelakovského „Ohlasu písní ruských“ viz *Dějiny české literatury*, II., 1960, str. 291 a d. — O politicky pojaté próze a dramatu těchto let s českými tématy viz *tamtéž*, str. 373 a d., 390 a d.

^{70a} Některé pramenné doklady viz u Fr. R o u b í k a, *Český rok 1848*, II. vyd. 1948, zvl. str. 56 a d.

kteřá měla od počátku politický obsah a národně osvobozenké poslání⁷¹ a — když prošla etapou „české národní hymny“ — stala se posléze první částí hymny státní.

Habsburkové — ostatně od r. 1804 především „rakouští císařové“ — přestali být v očích české politické avantgardy „českými králi“, jak se jejich idealizovaný obraz jevil v osobách Přemysla Otakara II., Václava II., Jiřího z Poděbrad, Vladislava a ovšem zvláště Karla, Otce vlasti, i když jak František I., tak Ferdinand V. podle práva, i dokonce ještě podle formy (korunovace⁷²), hlavou českého státu byli. Bylo tu království, byla tu česká koruna — ale bez patřičného krále. To je i hlavní smysl Havlíčkova „Oznámení (z ruských novin)“:

„V Evropě se ztratil
před dvěma sty lety — český král.
Žádá se uctivě,
by ho, kdo ho najde, odevzdal
v Petěrburku Mikuláši císaři,
dá mu za to bečku kaviáru.“⁷³

V tomto prostředí, plném politického napětí a úřady marně potlačovaného kulturního vzruchu i kvasu, jehož složité ekonomické podloží — ostatně již častěji analyzované — musí v naší studii zůstat stranou, vznikají i první kartografické náčrtky mezinárodně politického řešení české otázky. Představy vlastenců o obnově národní samostatnosti se promítají do konkrétních geografických a geopolitických relací, jakkoli naivně chápaných, a dostávají podobu map, pořizovaných zřejmě jen pro vlastní

⁷¹ Už v padesátých letech 19. století byla rakouskými úřady zakazována. O jejím vzniku výtečně A. Pražák, *O národ*, 1946, str. 77–95 (psáno 1934). V letech 1847–48 soupeřila s ní revoluční píseň Kalinova „Kdo Slávy syn...“, srov. u Slavíčka, l. c., str. 76–77; srov. také V. Plevka, *Dělnické písně na nápěv „Kde domov můj?“*, Sborník archívních prací VI, 1956, str. 3 a d. (tam i další literatura).

⁷² Jako obě korunovace předchozí, měla i poslední korunovace českého krále v Praze r. 1836 značný význam pro českou státnost, i když ne právě v tom smyslu, jak to zamýšlela Vídeň. I u J. Muka, *Poslední korunovace*, Praha 1936, je dobře konstatováno „posílení opozičního ducha“ (str. 89) v Čechách. Po státoprávní stránce bylo důležité, že holdovací sněm v Praze se skládal ze zástupců všech tří zemí České koruny (tamtéž, str. 43). — Protirakouské a protidynastické momenty v českém lidu hrály jisté roli i ve faktu, že na slavnost uspořádanou u příležitosti korunovace byly do Prahy jen „s velikou námahou“ sháněny z krajů skupiny selských svateb (tamtéž, str. 72). Jiné politicky významné skutečnosti k českému hnutí 1836 viz u Slavíčka, l. c., str. 35. — Pozoruhodný politický ohlas mělo korunování českého krále r. 1836 i na Slovensku, kde k této příležitosti napsal báseň K. Kuzmány (srov. tamtéž, str. 114). — Ke zmínce v textu výše o Karlovi IV. dodejme, že na soše, která byla r. 1837 postavena v Praze na Karlově, je tento panovník označen jako „Otec Čechů“ (socha je dosud na místě).

⁷³ K. Havlíček Borovský, *Básnické dílo*, ed. J. Bělič, 1962, str. 31. Epigram patrně obsahuje i narážku na konkrétní současnou událost literární či politickou.

potřebu a pro nejužší kroužek zasvěcených přátel. Sem náleží obě skici, které uvádíme v příloze, nárys „Království českého, jak má býti“ a „Království Československého“ (nedokončený), jež si pořídil Karel Havlíček Borovský ještě jako student snad někdy koncem třicátých let.⁷⁴ Ani zdaleka tu nemáme výsledek nějakého odborně politického studia. Je to spíše s e n vlastenecky zaníceného mladého muže, v němž začíná přerod v budoucího publicistu a politika; je to však zároveň dokument, jehož vznik ani není náhodný, ani není jen čistě osobní a vnitřní záležitostí svého autora. Máme tu, domnívám se, spontánní projev lidové české státnosti těchže let, v nichž se rodila — stejným v podstatě procesem — i první část naší státní hymny.

Společné rysy obou nákresů tvoří a) silný historismus, pokud jde o západní část projektovaného státního celku, přičemž zůstává otázkou, do jaké míry jsou tu historické reminiscence a znalosti mladého Havlíčka spolehlivé a jasné; b) vědomí sounáležitosti Čechů a Slováků a úsilí zajistit oběma národům svobodný politický život ve společném státním rámci, přičemž snad hraje i zde roli historický moment, v tomto případě z minulosti nejdávnější (9.—11. století); c) pronikavý zásah do struktury dosavadní habsburské říše, která by se buď vůbec musila rozpadnout anebo by byla podstatně redukována; d) dlouhá společná hranice navrhovaného státu na východní straně s „cářstvím ruským“; e) snaha pojmout do navrhovaného státu rozsáhlá polská území, jež se takto jaksi zachraňují před Pruskem, Rakouskem i Ruskem; f) včleňování velkých území čistě německých,⁷⁵ jež by — v souvislosti se značným tehdy německým vlivem i v ostatním území — nutně dodávaly navrhovanému státu ráz mnohonárodní, československo-německo-polsko-lužický.

Rys sub c) je zvláště zajímavý. K jeho pochopení je třeba si uvědomit, že Německý Bund, na rozdíl od situace z let 1815—1818, ukázal se zatím být pro český národ daleko méně nebezpečným útvarem, než jak se zprvu (1815—1818) soudilo a že hlavní překážkou obnovení české samostatnosti jevila se znovu čím dále tím více Vídeň a její centralistická, policejně absolutistická vláda.

S kořeny austroslavismu nemají, myslím, Havlíčkovy mapy nic společného.

⁷⁴ T. č. v Literárním archívu Památníku národního písemnictví (sign. II., T 4, 1—26, K XIV), jehož ochota umožnila je zde reprodukovat. Faksimile první z obou map má E. Chalupný v příloze k 2. vyd. svého *K. Havlíčka* (Praha, 1921), kde však v textu není o věci nejmenší zmínky. Na rubu této mapy je text žertovné studentské smlouvy, který při špatné kvalitě papíru a poměrném jeho stáří tím více prosvítá, čím věrnější je fotografická reprodukce dokumentu.

⁷⁵ K tomu srov. mapu státu České koruny v Homannově *Menším atlasu z doby o 100 let starší* (reprodukováno v mých *„Dějínách státu a práva“*, Orbis 1964, příloha č. 26).

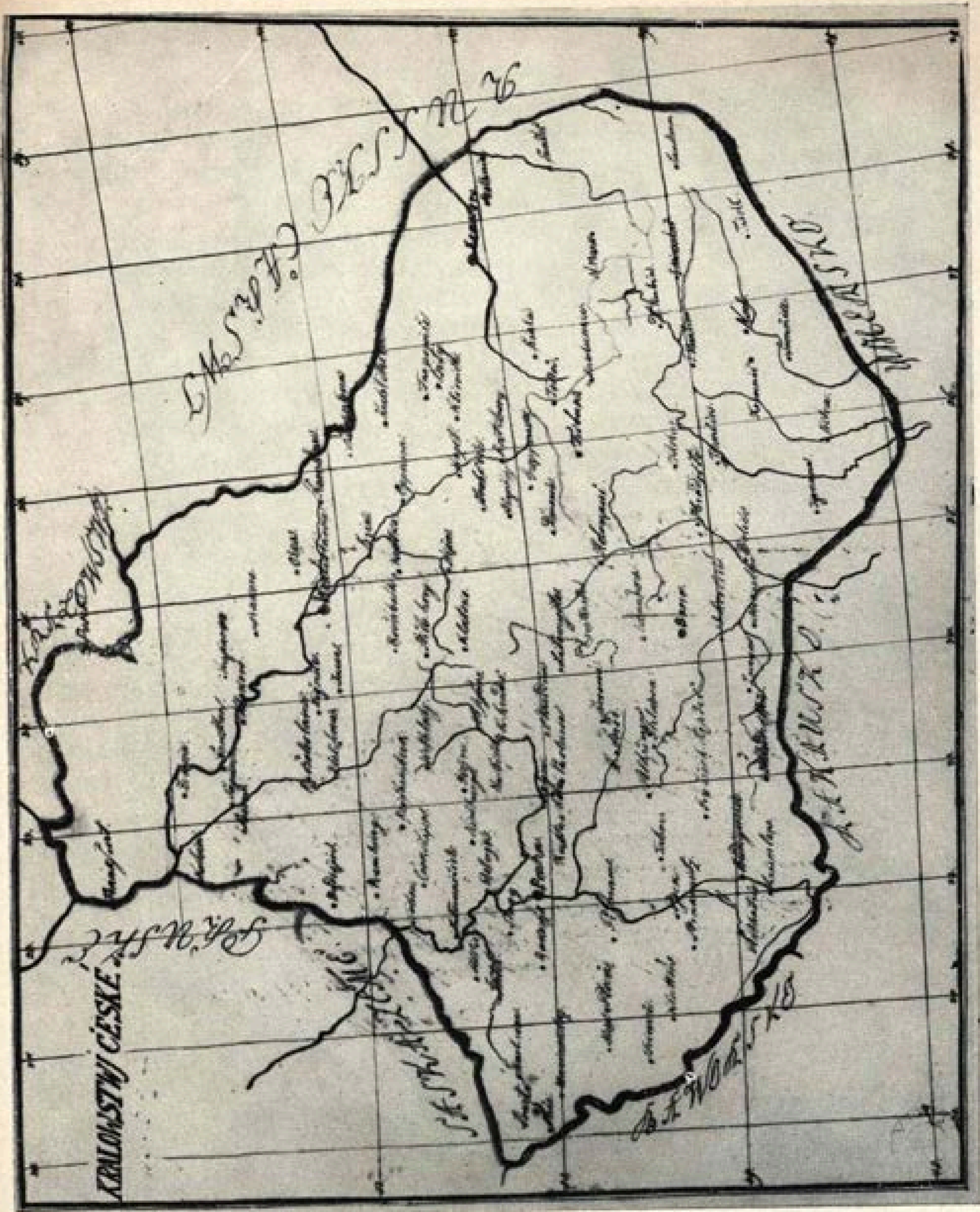

Foto A. Braný

KRÁLOVSTVÍ
ČESKOSLOVANSKÉ.

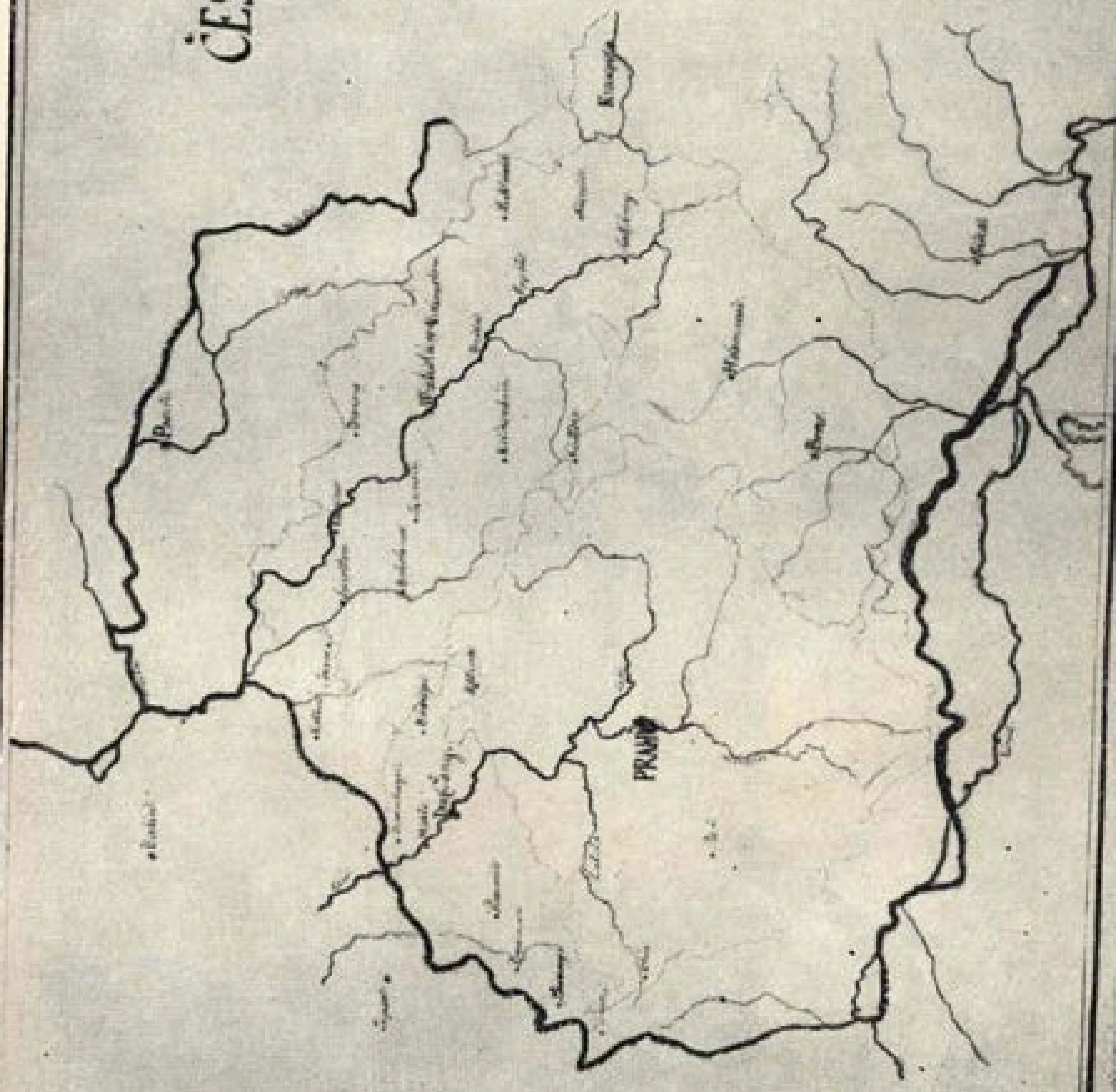

Foto A. Brany

Pokud jde o rys sub b), souvisí nesporně s tím, že v této době trvalo nejen mezi Čechy, Moravany a Slezany, nýbrž ještě i mezi těmito a Slováky velmi intenzivní povědomí jazykové a kulturní (zvláště literární) pospolitosti, vědomí, jemuž zasadily hlubokou ránu teprve události kolem konečné likvidace feudalismu. Nezadržitelný proud vůle k politické samostatnosti, u Čechů se jevící jako snahy po obnovení státu, vztahoval se, nesen aspiracemi stejně českými jako slovenskými, zcela přirozeně i na uherskou „Horní zemi“ osídlenou Slováky. V tomto ohledu oslabení vztahů k české oblasti přinesla pro konec 19. století a začátek 20. století na Slovensku teprve šedesátá léta.

Jak ukázal již před půl stoletím J. Heidler, jedním z výrazů protimetternichovské a vůbec protiabsolutistické opozice v habsburské říši byla rozsáhlá brožurová literatura, z velké části anonymní. Ale právě zde se ukazuje, pokud jde o eventuální novou úpravu postavení českých zemí, zmatek,⁷⁶ jehož příčinou je nedostatečná znalost vývoje habsburské říše v předchozích stoletích a odtud plynoucí nejasnosti ohledně existujícího právního stavu. Je tu sice „žhavé české historicko-právní citění a vědomí“, ale bez patřičného právního a historického zdůvodnění.⁷⁷ Pozoruhodné ovšem je, že už r. 1843 se v brožuře „Slaven, Russen, Germanen“ staví požadavek, aby bylo obnoveno „staré spojení mezi Čechami a Moravou, jež bylo od pradávna“.⁷⁸

V jiné brožuře (z r. 1844) předvídá se už vznik českého národně osvobodenského a demokratického hnutí po irském vzoru („česká repeal“, srov. výše), i když by šlo zatím jen o českou „samostatnost“ v rámci „Rakouska“.⁷⁹

K roku 1845 se hned ve dvou spiscích, jednom německém („Zwei Fragen aus Böhmen“) a druhém českém („Slovo včas o vlastenectví“) požaduje zesílené spojení Čech, Moravy a Slezska a (v české brožuře) i samostatná dvorská kancelář česko-haličská!⁸⁰

⁷⁶ J. Heidler, *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřezenových*, 1920 (napsáno už 1915), zvl. str. 149–151, kde se konstatuje úpadek „státoprávního vzdělání“ v Čechách ve srovnání s dobou na přelomu 18. a 19. století.

⁷⁷ Tamtéž, str. 151. Zásluha o moderně historické, vědecké objevování staré české státnosti náleží především Fr. Palackému i když ovšem vlastní historická státoprávní koncepce vznikla až později, v souvislosti se zánikem feudálního útvaru České koruny r. 1848. O „nepřímé“ revoluční funkci Palackého Dějin ve čtyřicátých letech M. Novák, *Sborník archivních prací III*, 1953, str. 109. — Z právněhistorických prací Gustava Legise-Glückseliga, náročně plánovaných už od r. 1838, resp. 1836 a stavících se původně rovněž do služeb českého hnutí, nezůstal posléze (po r. 1847) než nerealizovaný program a bibliografický přehled. Viz k tomu H. Jireček, *Právnícký život*, 1903, str. 479; J. Kapras, *Památník spolku „Všehrd“*, 1918, str. 19.

⁷⁸ Tamtéž (Heidler), str. 152, 167.

⁷⁹ Viz níže v pozn. 90.

⁸⁰ Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 157.

Po r. 1843 zaznamenává literatura v Čechách „předtuchu, že se opět blíží chvíle velkých převratů“.⁸¹ Je to nesporně správný postřeh, který ani nepotřebuje býti blíže vykládán. Dodejme jen, že ono tušení obratu v dějinách národa bylo už od počátku čtyřicátých let charakteristické zvláště pro české i slovenské intelektuály. Jako příklad může být uveden výrok L. M. H r o b o n ě z r. 1842 zapsaný do památníku J. V. F r i ě e, o národu „jemužto po mnohaleté mdlobě a smrti nastává vzkříšení a slavná budoucnost“.⁸² Jak jinak může být věc chápána, než ve vztahu k politickému životu a zejména k státní samostatnosti?

V souvislosti s tím rychle se tehdy měnila tradiční hierarchie politických hodnot a společenských autorit. Typicky o tom svědčí epizoda, kterou k r. 1843 vypráví J. V. F r i ě, ⁸³ když se zmiňuje o hesle „Pro vlast a krále“: „Byla to vlastně přesmělá novota, že král, scilicet český, postaven teprve na druhé místo, neboť ostatních, méně odvážných vlastenců bývalo ještě heslem „Pro císaře a pro vlast!“ anebo „Pro Boha, krále i vlast!““. Pojem vlasti, totiž v obnoveném rámci českého státu, stává se politickou hodnotou nejvyšší. Kategorickým příkazem pro příslušníka vlasteneckého národního hnutí stává se heslo: „Hajme vlast a právo svaté!“ (to je formulace mladého katolického kněze)⁸⁴, přičemž vlastí je stát České koruny a „právo svaté“ je jeho suverenita v tradicích idealizované předbělohorské minulosti.

Do téhož ideového kontextu patří narážky na vyvrcholení dosavadního vývoje českého národa — či, jak se tehdy obrazně říkalo, na jeho „korunování“ — dosažením úplné politické samostatnosti ve vlastním nezávislém státě jako na logické, historicky jedině možné dobudování toho, co vzniká „na nezvratných základech národního probuzení.“⁸⁵ Kult Žižky a Husa, dvou heroických postav revoluční české státnosti středověku, v předbřeznové době u vlastenců běžný,⁸⁶ náleží sem rovněž. A citujme z těchže let i H ý b l o v y veršiky, které visely v hojně navštěvované kostnici v Sedlci až do bachovského absolutismu a v nichž se vyslovovalo zbožné přání, tak politického obsahu:

„Bychom Češi zase vstali,
slávy staré dobývali,
k tomu každý myslí veď.“⁸⁷

Koneckonců dokladem všeobecné tehdy nálady mezi českým lidem,

⁸¹ Tamtéž, str. 139.

⁸² J. V. F r i ě, *Paměti I.*, 1957, str. 87, srov. také str. 299.

⁸³ Tamtéž, str. 109.

⁸⁴ Tamtéž, str. 113.

⁸⁵ Tamtéž, str. 17.

⁸⁶ Tamtéž, str. 113, 117, 118.

⁸⁷ Tamtéž, str. 111.

jíž chtěla i církev využít, je proticírkevní posměšek Havlíčkův příznačně nazvaný „Politický“, s velmi vážným historickým jádrem:

„Pomodli se, Čechu,
k svatému Vojtěchu,
by tě vzaly samostatné
národy do cechu.“⁸⁸

Ve spojení nejen s uplatněním konstitucionalismu a měšťanských svobod, nýbrž i s výhledy sociálně revolučními, rýsovalo se řešení české otázky nejpokrokovějším složkám předbřeznové české společnosti, které jsme si zvykli souborně nazývat radikální demokracií a které našly platformu i ilegální organizační rámec — tento ostatně zcela vágní, a proto úřady nepostižitelný — v pospolitosti přívrženců tohoto směru zvané „Repeal“. Lze mít za to, že J. V. Frič zcela oprávněně nazývá už pro situaci před březnem 1848 repealisty „věrnými tlumočníky vůle lidu českého“⁸⁹, chápeme-li jako „lid“ široké vrstvy venkovského i městského obyvatelstva. Literáti, výtvarníci, advokáti, národohospodáři, vojáci, lékaři, duchovní, studenti, živnostníci i řemeslníci tvořili v Praze jádro „Repealu“, opírající se, pokud jde o národně osvobozenský boj, o právní existenci státu České koruny a odhodlané uplatnit své požadavky revoluční cestou.⁹⁰ Národně politickým obsahem „českého repealu“ jako hnutí byl protest proti smiřování se s tím, že Vídeň nerespektuje český stát (rozuměj: po právu existující a jen fakticky potlačený), přičemž český boj s Rakouskem byl viděn jako analogie irského boje s Anglií.⁹¹

Dva směry, které v českém hnutí čtyřicátých let rozlišovali, v podstatě správně, už i tehdejší úřední pozorovatelé, rozcházely se pokud jde o vztah jednak k stavům, církvi a šlechtě, jednak k proletariátu a evropským radikálním hnutím, a byly odlišné zejména také v síle a metodách odporu proti Vidni, dynastii, absolutismu a centralizaci. Koneckonců

⁸⁸ K. Havlíček Borovský, *Básnické dílo*, vyd. J. Bělič, 1962, str. 26. O Havlíčkových epigramech, prvních z let 1843–1845, *Dějiny české literatury*, II., 1960, str. 523.

⁸⁹ J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 354.

⁹⁰ Srov. líčení ruchu kolem Repealu u Friče, *Paměti*, I., str. 324 a d., 355–356. Vznik českého repealového hnutí ohlašovala už r. 1844 brožura „*Politische Memorialien aus Oesterreichs Neuzeit*“, Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 154. Ke vzniku pražského Repealu přehledně J. Kočí, *Naše nár. obrození*, 1960, str. 216 a d.; s podrobnostmi M. Novák, *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 133; Slavíček, *l. c.*, str. 73 a d. — K charakteristice politického ovzduší K. Kosík, *Česká radikální demokracie*, 1958, str. 184 a d.

⁹¹ Srov. o tom autenticky K. H. Borovský, *Pražské noviny* z 20. 6. 1847, (ve výboru „K. H. B., politik a novinář“, 1956, str. 71, 75). Viz také J. V. Frič, *Paměti*, I., 1957, str. 324.

máme zde zárodky toho, co v šedesátých a sedmdesátých letech mělo pak vyústit v diferenci mezi staročechy a mladočechy.

Bez rozdílu směrů je toto hnutí, masově se rozrůstající nejen ve městech, nýbrž i na venkově a prorůstající do všech společenských tříd a vrstev s těžištěm v drobné buržoazii, neustále sledováno úřady a zvláště policií. Je podezíráno, a to plným právem, z politických cílů. I když mu není vždy rozuměno plně, vystihují vládní činitelé⁹² dobře jeho základní tendenci, totiž — řečeno dnešními slovy — úsilí národně osvobozenské. Ve čtyřicátých letech dostává se toto hnutí s českými studenty i na Slovensko. Svědčí o tom např. úřední vyšetřování vedené v r. 1845 v Báňské Štávnici s některými posluchači tamní báňské akademie, kteří byli obviňováni, že — vedeni Čechy — založili tajný spolek, šířili „pan-slavistické myšlenky“ a působili nebezpečně i na studenty báňskošťávnického ev. lycea.^{92a}

Z hlediska historického vývoje i z hlediska soudobého významu byly ovšem zcela na vedlejší koleji akce tzv. stavovské šlechtické opozice na českém sněmu ve čtyřicátých letech. Dosud aspoň nebylo v literatuře⁹³ předloženo nic, co by mohlo vyvrátit názor, že v době ohromného rozmachu spontánního hnutí národně osvobozenského byla linie oficiálních stavovských akcí, když už k nim po nezdaru „restauračního“ úsilí z let 1790—1791 opět došlo, sama o sobě sterilní a neobsahovala nic vskutku pokrokového.⁹⁴ Platí to zejména o elaborátu z r. 1847 nazvaném „Deduktion über die Rechtsbeständigkeit der landesverfassungsmässigen Gerechtsamen und Freiheiten der böhmischen Stände“.⁹⁵ Stavovské teze byly velmi úzce zaměřeny na reformu absolutismu ve smyslu velmi zaostalých požadavků přežilé feudality a nadto v měřítku jednotlivé země jako provincie císařského „Rakouska“. Nejen že se neopíraly o juristicky i politicky cennou a historicky základní položku tehdejší existence České ko-

⁹² Srov. M. Novák, in: *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 108 a d.

^{92a} Ve zvláštní studii zpracovává věc na základě archivního materiálu J. Gindl.

⁹³ Českou stavovskou opozicí proti vídeňskému centralismu a myšlenkou historického státního práva z konce 18. století a z první pol. 19. století se zabývá nově V. Urfus, in: *Právněhistorické studie*, XIII., 1967, str. 86 a d., 95 a d. Srov. také též autor v téměř sborníku VIII, 1962, str. 128. O počátcích stavovské opozice M. Novák, *Sborník archivních prací*, III., 1953, str. 106 a d.

⁹⁴ Srov. Fr. Červinka, *Český nacionalismus*, 1965, str. 21 „Stará práva českých zemí proti germanizaci a centralizaci byla hájena z konzervativních pozic společně s feudálním společenským řádem“.

⁹⁵ Jiný německý název lépe tlumočí obsah dokumentu. Viz jej u H. Tomana, *Das böhmische Staatsrecht und die Entwicklung der österreichischen Staatsidee 1527—1848*, Praha 1872, str. 224. V česky psané literatuře je elaborát znám jako „Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých stavů“. O autorství „Dedukce“ viz u A. Okáče, *Český sněm a vláda před březnem 1848*, kapitoly o jejich ústavních sporech, Praha 1947, str. 229, 232. Text Dedukce nalezne se ve spise „Der böhmische Landtag im Jahre 1847“, Hamburg 1848, str. 73—99.

runy jako státního celku,⁹⁶ ale nesledovaly v podstatě ani cíle národně osvobozenké, ani federalizační, ani — tím méně — snad likvidaci feudalismu či nastolení měšťanského liberalismu. Na rozdíl od Uher,⁹⁷ kde právě šlechta zaujímala pevnou pozici svébytné a tradiční domácí státnosti, šlechtické stavy předbřeznových Čech provozovaly politiku úzce sobeckou a malichernou,⁹⁸ i když zajisté — jako doprovod na okraji — mohutnému proudu české lidové státnosti přímo nepřekážely a bezděčně jej svým způsobem (v důsledcích i ohlasech) možná i podporovaly.

Národně osvobozenký pohyb v českých lidových masách nenalézal v protivládní opozici na sněmu ani zdaleka svůj výraz. Byl vyjadřován, jak jsme viděli, v literatuře, zvláště v poezii; v sympatiích s revolučními hnutími jiných národů; v drobných incidentech politické povahy; v menších i větších konfliktech s cenzurou; v protirakouských, protidynastických a protiněmeckých projevech pečlivě tajených před úřady; v dojemné až péči o vzkříšení a rozvoj českého jazyka a českého školství; ve zdůrazňování slovanských souvislostí, kulturních i politických; v zakládání kulturních a později i hospodářských národních institucí; ve zřizování ilegálních spolků a kroužků; v udržování kulturních i politických souvislostí s ostatními českými zeměmi a se Slovenskem^{99a}, v propagaci tradic českého státu, českých národních obran, českého vojenství a zejména svazku České koruny; v obrazech — mnohdy fantastických — volné budoucnosti i v evokacích, jakkoli iluzivních, svobodné minulosti.

V jednotlivých případech toto spontánní národně osvobozenké hnutí spadalo alespoň zčásti v jedno s vystoupeními příslušníků šlechtické sněmovní opozice. Tak když r. 1847 hrabě Bedřich Deym — s výjimečnou znalostí i historicko-politického vývoje — naprosto správně zdůrazňuje, že vlastně z hlediska právního „není rakouské říše a přes císařský titul není rakouského císařství, ač se tento pojem stal každému člověku běžný“⁹⁹ a požaduje opět plné spojení Čech, Moravy a Slezska jako jednoho ze základních útvarů habsburské říše, pak tím zajisté už naznačuje

⁹⁶ Už B. Baxa ve *Sborníku věd právních a státních*, XII, 1912, str. 312, zjistil, že Dedukce „prvků státoprávních obsahuje poskrovnu“. Upozornil také, že výraz „koruna Česká“ se zde „ani nevyskytuje“.

⁹⁷ Vynikající srovnání situace v Uhrách a v Čechách v předvečer r. 1848 podal už před 80 lety J. V. Frič ve svých *Pamětech*, I., 1957, str. 352 a d. Pro českou buržoazii, měla-li stát dále v čele národa, vyvozoval odtud Frič hned i praktické závěry.

⁹⁸ Odsouzení politiky „českých“ stavů na zemském sněmu viz u Friče, *Paměti* I., str. 354–355, kde se Frič ztotožňuje s někdejšími kritikami dra Pinkasa.

^{99a} V „Hlasech o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky“, vyšlých v květnu 1846 v Praze (proti štúrovcům) byly exponovány „základní otázky národně-politických koncepcí, české a slovenské“. Viz o tom nyní J. Novák, *Češi a Slováci*, Praha 1968, str. 128–129.

⁹⁹ Heidler, *Čechy a Rakousko*, str. 158–160 (citováno v reprodukci Heidlerové). Ve skutečnosti ovšem, přiznává Deym, se „rakouský celek státní již skutečně vytvořil“. — K tomuto problému lapidárně shrnuje J. Kalousek ještě na prahu

jedno z několika možných — a zřejmě prozatímních — řešení problematiky, kterou vyvolal staletý český národně osvobozenec boj a která se začala stávat mimořádně palčivou a aktuální.

Bezprostřední cíle tohoto hnutí za obnovu národní svobody a mezinárodně politické samostatnosti začaly se totiž rýsovat v několika variantách, jež vesměs chtěly zajistit prozatím alespoň, aby národ přežil „Rakousko“ a aby přestál i nebezpečí sjednocujícího se Německa. V tomto smyslu sledovala jedno a totéž stejně představa federace slovanských národů (států) jako představa austroslavismu (jejž u nás lze přesněji označit za austročechismus) a stejně koncepce obnovy českého státu v jeho předbělohorské podobě jako koncepce státu československého, koncepce středoevropské federace i některé ještě další.

Jsme však v habsburské, policejné absolutistické říši, jež — vedena dynastií a dvorem — sleduje sama cíle zcela jiné. Usilovat o rozbití anebo o radikální přetvoření tohoto útvaru, jak by to vytvoření samostatného českého státu předpokládalo, je konec konců ještě nebezpečnější¹⁰⁰ než hlásat buržoazně demokratické svobody a požadovat parlamentarismus, konstituci, zrušení cenzury apod. Národně osvobozenec snahy, jakmile vystupují ze soukromí do veřejnosti a z ilegality do života oficiálního, procházejí nezbytně procesem deformování, ba travestování. Vlastní cíl hnutí, ač je každému znám, totiž českou národní samostatnost, nezávislou na Vídni i na centrech Německa, není možno otevřeně hlásat. Je nutno spokojit se polopravdami, náznaky, prozatímními cíli a náhradními řešeními, jak jejich vyslovení dovoluje okamžitá politická situace. Čím ostřejší je tlak shora a čím vyšší je společenská angažovanost mluvčího, tím větší je zkreslení skutečných cílů hnutí. Dochází tak k rozchodu — zdánlivému — mezi hnutím a jeho mluvčími. Příčinou toho je rozpor mezi tím, co je možno oficiálně říkat a požadovat (zvláště v tisku) a tím, co je skutečným a vlastním obsahem národně osvobozenec hnutí.

20. století: „...zásadně samostatnost koruny České jakožto zvláštního státu nebyla před rokem 1848 nikdy zapřena“; „zachovala se svrchovanost koruny České jakožto zvláštního svéprávního státu, třebaže držitelem a vykonavatelem svrchované moci v posledním věku byl nejvíce král sám.“ (O státním právu českém, Praha 1900, str. 14, 39). — Kalousek, jako jiní před ním, měl nesporně pravdu. Řekl-li Alexander Michajlovič Gorčakov r. 1854 o Rakousku: „Ce n'est pas un État, c'est un gouvernement,“ pak to lze plným právem vztahovat i na celou dobu policejního absolutismu před rokem 1848. — Pokud jde o faktický stav, správně bylo nově upozorněno, že už před r. 1848 „reální unie habsburské monarchie, státoprávně velmi komplikovaně vybudovaná, silně se blížila dualistickému státnímu typu“. (R. Wierer, *Der Föderalismus in Donauraum*, Graz-Köln, 1960, str. 19).

¹⁰⁰ Bylo to možné jen za hranicemi, ale i zde s rizikem, jež představovala rozvětvená síť rakouských agentů v cizích zemích. — Už v prvních letech čtyřicátých je např. vlastenecký český spolek („Mladá Čechie“) v Paříži, kde byl založen Fr. Zachem. Ale o jeho činnosti nemáme zatím bližších zpráv. Srov. M. Novák, *Sborník archivních prací, III.*, 1953, str. 103–104.

Část národa měla po této stránce — patrně už od Bílé Hory — jasně dvojitou tvář: jednu pro život oficiální, druhou pro rodinu a nejdůvěrnější kruh přátel. Platí to v první řadě o lidech veřejně činných, o úřednictvu, velkém i malém, a o Čechách v armádě. Platí to však i o drobných a středních živnostnících, o duchovenstvu, učitelích, sedlácích atd. Je to možná zarmucující, ale je to fakt, s nímž je třeba v útlakových režimech v určitých relacích počítat vždy a všude. Pokud jde o český národní boj, budeme se s tímto jevem setkávat vždy znovu a znovu po celou existenci habsburské říše až do r. 1918. V době před r. 1848 přiosťřily věc zejména dvě vlny austrocentristického a rakouskoněmeckého budování habsburské říše, budíce příslušným nacionálním protitlakem vnitřní napětí, jehož některé příznaky jsme v této studii ukázali. Bylo to v době Josefa II., která ovšem po jiných stránkách znamenala určité uvolnění, a bylo to v době Františka I. a Ferdinanda V., jejíž policejní režim mnoho lidí doslova demoralizoval. V některých případech docházelo tu k jakési sublimaci zakázané a pronásledované české státnosti v koncepci náhradní (vnějškově legalizované), prozatímní (až odpadnou zábrany) a alibistické (snaha vyhnout se perzekuci). Oficiální a polooficiální projevy nejsou za těchto okolností v žádném případě plným a adekvátním výrazem tužeb národa. V podmínkách rakouského útlaku a rostoucího nebezpečí velkoněmeckého zrodil se takto u některých představitelů českého hnutí např. proslulý „austroslavismus“ s programem, který byl velmi neurčitý a přecházel vlastně v cíl jakéhosi českorakouského (včetně Slováků) státního útvaru ovládnutého českým živlem (austročechismus).¹⁰¹

Pestře a nesmírně složitě rozvinula se problematika novodobé české státnosti po náhlém uvolnění politického života v březnu roku 1848, kdy český stát *de iure* stále ještě trval. Vše, co se tehdy odehrálo, mělo své staré, někdy velmi hluboké, kořeny, na něž jsme se pokusili ukázat. Měla je v dějinách českého národně osvobozenického hnutí i linie *r e v o l u č n í*, jejíž souvislá existence se až dosud celkem bez námitek uznávala alespoň od Jana Kollára, přes K. H. Máchu a radikály z r. 1848, až k Janu Nerudovi. Tuto linii však bude patrně záhodno podstatně prodloužit, a to hned oběma směry, a vidět ji v plné její realitě a společenské závažnosti přinejmenším od poslední čtvrtiny 18. století (a možná i přímo od Bílé Hory) až do samého 28. října 1918. Jsem přesvědčen, že další historické bádání bude právě v tomto smyslu přinášet k problému souvislé české státnosti a tím i k problému kořenů 28. října nové a nové doklady.

¹⁰¹ K jeho vzniku viz u M. Nováka, l. c., str. 108, kde je i bystrý postřeh, že „austroslavistickými frázemi se ohání česká buržoazie vždy, kdykoli se dostane do nějakých nepříjemností s policií“; viz dále stať téhož autora ve „Sborníku archivních prací“ VI, 1956, str. 26 ad., kde na str. 45–46 jsou i cenné doplňky k práci Heidlerové cit. výše v pozn. 76.

Корни 28-го октября 1918

1. Чешская государственность в первой половине XIX столетия

Вацлав Ванечек

Резюме

Исходя из идей А. Трамши автор в первую очередь определяет понятие «государственность». Он выдвигает положение, что государственность это с одной стороны сознание наличия государства, связанное с волей его сохранить, удерживать и развивать, а с другой — у народа без собственного государства — наличие усилий создать государство или его возродить. В чешских землях в период до 1848 г. выявляются оба варианта этого определения. Ведь до 25 апреля 1848 г. (апрельской т. наз. конституции Пиллерсдорфа) чешское государство юридически все еще существовало, но фактически уже с 1749 г., в особенности в 1804 г., постепенно поглащалось рождающейся державой Габсбургов («Австрией»).

В этой связи автор прежде всего останавливается на чешской дворянской государственности позднего феодализма, характеризуемой лозунгом 1741 г. (во время кризиса габсбургской державы): „*Finis, prima et finalis lex sit: Salus atque tranquillitas Reipublicae Czechicae!*“

Новым, приобретающим все большее значение, носителем чешской государственности и ее традиций во второй половине XVIII столетия становится простой чешский, как городской так и сельский, народ, который все еще не причислялся к «сословиям» (политическому народу в феодальном смысле этого понятия). Признаки этого уже выявляются в чешском крестьянском восстании 1775 г. В исторической и юридической литературе идет в XIX в. одновременно процесс, который можно назвать возрождением чешского государственного права. Его цель — защитить юридическое существование чешской государственной самостоятельности как против Священной римской империи германского народа (до 1806 г.), так и против централистических стремлений Габсбургов.

В широких массах чешского народа поздняя феодальная государственность укрепляется, в частности в связи с двумя коронациями чешского короля в 1790 и 1791 гг., а затем (в более радикальной форме) в период наполеоновских войн, когда ожидался конец габсбургского государства и вырисовывалась возможность возрождения самостоятельного Чешского королевства. Новое политическое чувство чешского народа нашло поддержку в походе русской армии через чешские земли. Понятие национальной свободы в то время тесно связывается с понятием славянства. Идею распада Австрии и новой организации чешского государства Йозеф Добровский выражает в 1819 г. следующими словами: «Имеются некоторые энтузиасты чешского языка, которые так ненавидят немцев, что скорее хотели бы быть под русским управлением, чем под немецким, австрийским.»

Следующие страницы посвящены анализу политического содержания движения, которое с точки зрения культурного развития (в отношении языка и литературы) общеизвестно как чешское национальное возрождение. Как весьма важную — и в историографии до настоящего времени забываемую — сторону этого движения автор подчеркивает национально-освободительную борьбу, цель которой — возрождение чешской государственной самостоятельности. Доказательство этого автор видит и (кроме всего прочего) в фальсификатах известных под названием Краледворской и Зеленогорской рукописей, сфабрикованных в 1815—1818 гг., когда чешские патриоты видели новую опасность для чешского народа в созданном «Германском союзе».

Наряду с идеологией, примирявшей чешский народ с существованием Австрии и с членством в Германском союзе, в это время здесь была налицо с самого начала возрождения

и идеология противоположная, особенно ярко проявляющаяся в критические для габсбургской монархии моменты, а именно идея чешской государственной самостоятельности, конечно в естественной связи с распадом Австрии. С двадцатых годов XIX столетия мы находим в литературе доказательства существования освободительного движения (Коллар, Маха, Гавличек и др.). Чешская патриотическая молодежь в то время основывает первую нелегальную организацию, в то время как буржуазия организуется в легальных формах для защиты своих экономических интересов. От отголосков в чешском народе польского восстания 1830 г. идет прямая линия к июльскому восстанию в Праге в 1848 г. В это же время создается песнь «Кде домов муй» — с 1918 г. и по сей день первая часть чехословацкого государственного гимна. К. Г. Боровский в конце тридцатых годов чертит карты будущего чешского или же чехословацкого государства (см. приложение). Из подпольных организаций самой значительной становится «Чешский Репеал», ставивший перед собой как социально-революционные, так и национально-освободительные цели.

С методологической точки зрения автор подчеркивает тот момент, что национально-освободительное движение, выступая на общественную арену и выйдя из подполья в обстановке гнета полицейского абсолютизма претерпевает деформацию. Подлинная цель движения, хотя она всем известна, а именно чешская национальная самостоятельность и независимость от Вены и от центров в Германии, не может открыто провозглашаться. Чем сильнее давление сверху и чем выше общественное положение выступающего, тем заметнее искажение подлинных целей движения. Так у некоторых представителей чешского движения зародился и «аврославянизм», с весьма неопределенной программой. Он имел в виду образование какого-то чешско-австрийского (включая и словаков) государственного образования находящегося под чешским влиянием (австрочехизм).

Антицентралистические стремления т. наз. сословной дворянской оппозиции в чешском сейме в сороковых годах с точки зрения исторического развития имели сравнительно малое значение, хотя они, конечно — как периферийный акомпанимент — не только не мешали могучему течению чешской народной государственности, а по некоторым своим последствиям в известной степени его и подкрепляли.